ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի թերթ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է 1993 ԹՎԱԿԱՆԻ ՓԵՏՐՎԱՐԻՑ

1999 Թ.

26 ՄԱՅԻՍԻ— 15 ՀՈՒՆԻՍԻ

№ 11 (141)

ԳԻՆԸ՝ 100 ԴՐԱՄ

Սարդարապատ, Ապարան, Արցախ... Փա՛ռք հերոսներին

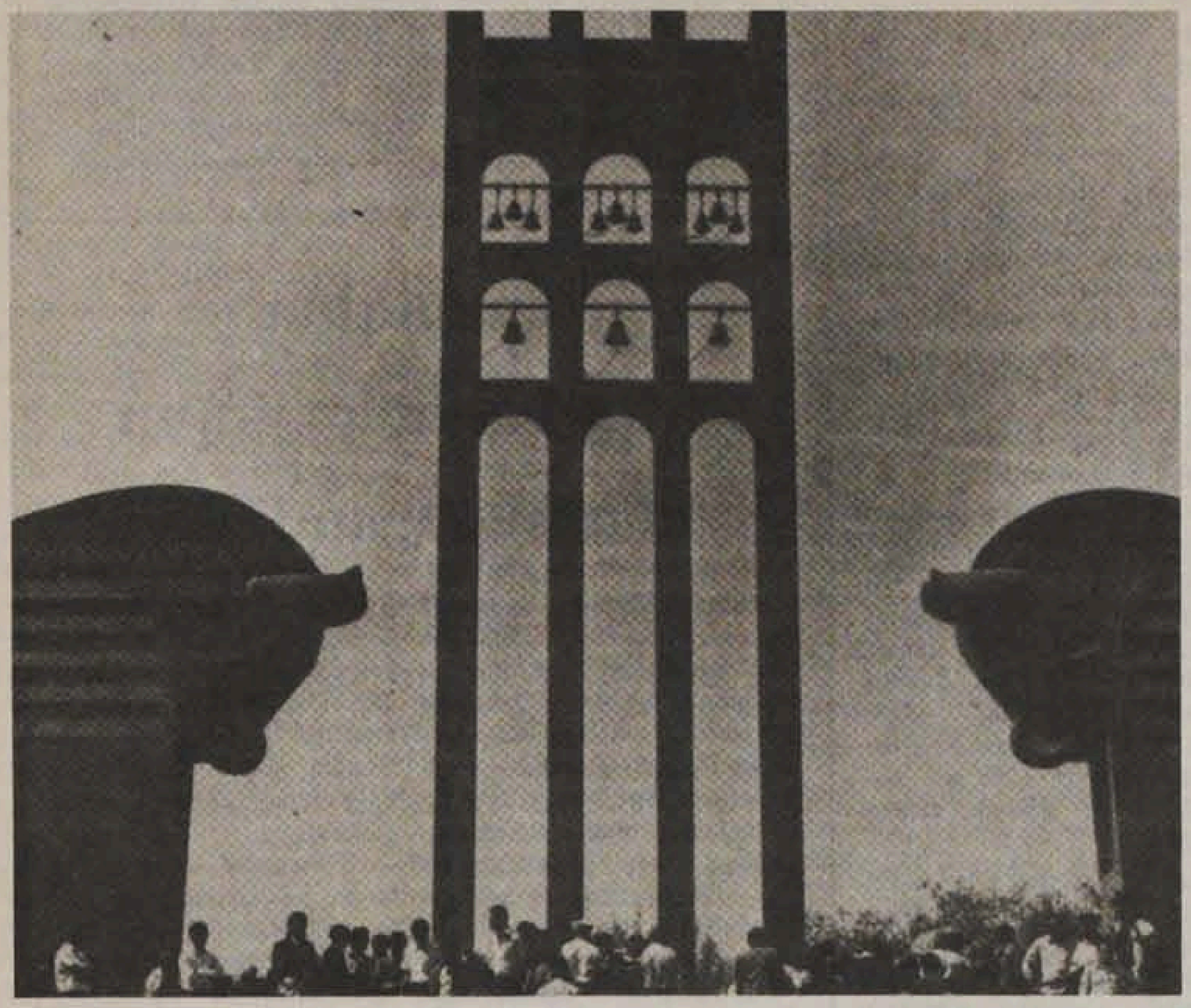

Սևրի պայմանագիրը. մեծ տերությունների խարդավանքները

Գալուստ ԳԱԼՈՅԱՆ

Ակադեմիկոս

«Գիտություն» հրատարակչությունում տպագրության ընթացքում է ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Գ. Ա. Գալոյանի «ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՎ ՄԵԾ ՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 1917—1923 ԹԹ.» մենագրությունը:

Ռուսաստանի, Անգլիայի, ԱՄՆ-ի և այլ երկրների արխիվներից քաղված նորահայտ փաստաթղթերի և հրատարակված ժողովածուների նյութերի օգտագործմամբ, աշխատությունում քննական վերլուծման է ենթարկված Հայաստանի առաջին հանրապետության ստեղծման ու անկման, դաշնակից տերությունների, ինչպես նաև Թուրքիայի կողմից Արևմտյան Հայաստանի անկախության ճանաչման և ապա ուրացման բարդ երևույթների պատմական ընթացքը:

Բացահայտված է Թուրքիայում շարունակվող հայերի ցեղասպանության պայմաններում հայ ժողովրդի նկատմամբ մեծ տերությունների վարած երկդիմի քաղաքականությունը 1917—1923 թթ., երբ Հայ դատի խնդիրը կրկին դարձել էր միջազգային դիվանագիտության քննարկման առարկա:

Ընթերցողի ուշադրությանն ենք ներկայացնում մի հատված այդ աշխատությունից:

Այն ինչ տեղի էին ունենում Ռուսաստանում, Անդրկովկասում և Թուրքիայում, ուղղակի ազդեցություն էին գործում Փարիզի խաղաղության խորհրդաժողովի աշխատանքների վրա: Հայ դատի նկատմամբ եվրոպական տերությունների բռնած դիրքն այդ խորհրդաժողովում շատ կողմերով հիշեցնում էր 1878 թվականին Բեռլինի վեհաժողովում նրանց վարած քաղաքականությունը:

Սկզբունքային տարբերություններն այն էին, որ հին դաշնությունից դուրս էր եկել Ռուսաստանը և դարձել Անտանտի տերությունների հակառակորդը: Հոկտեմբերյան հեղափոխության հաղթանակի հետևանքով աշխարհը բաժանվել էր երկու հակադիր ճամբարների:

Բացի այդ, Ասիական Թուրքիայի բաժանման համար Անգլիայի, Ֆրանսիայի և Ռուսաստանի կնքած պայմանագրերը կորցրել էին իրենց ուժը: Եթե Բեռլինի վեհաժողովում քննարկվում էր Արևմտյան Հայաստանում բարենորոգումներ անցկացնելու հարցը և պետություն չներկայացնող Հայաստանը հանդես չէր գալիս որպես կողմ, ապա Փարիզի խորհրդաժողովում հարց էր դրված Արևմտյան Հայաստանն ամբողջությամբ անջատել Թուրքական կայսրությունից և նրան անկախություն տալ: Հայկական պատվիրակությունն արդեն դաշնակից պետություն ներկայացնող պատվիրակություն էր, որը չնայած բանակցություններին չէր մասնակցում, բայց խորհրդաժողովի ընթացքում որոշվել էր հրավիրել նրան Սևրի պայմանագիրը ստորագրելու համար:

Փարիզի խորհրդաժողովին նոր երանգ էր հաղորդել նաև Թուրքիայի շուրջ ստեղծված իրավիճակը: Ասիական Թուրքիայի բաժանմանը նպատակամղված Սևրի պայմանագրի մշակման խնդրում վճռական նշանակություն ունեցավ Կենտրոնական երկրների դաշինքում Թուրքիայի գտնվելու գործոնը և այն, որ Թուրքիայում փաստական իշխանությունն իրենց ձեռքը վերցրած քեմալականները դաշինքի մեջ էին մտել Խորհրդային Ռուսաստանի հետ: Դաշնակից տերությունները շարունակում էին հաշվի նստել իրենցից լրիվ կախման մեջ գտնվող Կ. Պոլսի օրինական կառավարության հետ, որը չէր ճանաչում Մուստաֆա Քեմալի ստեղծած Անկարայի կառավարությունը:

Սևրի պայմանագրի հետապնդած նպատակներից մեկը քեմալականների վրա ճնշում գործադրելն ու նրան Խորհրդային Ռուսաստանին հակադրելն էր:

Համաշխարհային պատերազմի ամբողջ ընթացքում Բոսֆորի և Դարդանելի գտնվելը թուրքերի ձեռքում, Լլոյդ Ջորջի բնութագրմամբ, դաշնակիցների հաղթանակը «հետաձգեց մոտ երկու տարով» և ավելացրեց նրանց ռազմական ծախսերը միլիարդներով: «Այդ նեղ նեղուցները վտանգի տակ էին դրել դաշնակիցների վերջնական հաղթանակը»: Այդ պատճառով էլ դաշնակիցների գլխավոր մտահոգության առարկան այդ նեղուցների բանալին իրենց ձեռքը վերցնելն էր:

Կ. Պոլսի և նեղուցների հարցը սերտորեն առնչվում էր Արևմտյան Հայաստանը Թուրքական կայսրությունից անջատելու և Հայաստանի ու Կ. Պոլսի վրա միասնական մանդատ հաստատելու խնդրի հետ:

Քննարկելով այդ հարցը, ռազմական կաբինետում և ապա՝ բանակցելով Ֆրանսիայի, Իտալիայի և ԱՄՆ-ի կառավարությունների հետ, 1918 թվականի հունվարի 5-ին Լլոյդ Ջորջը հայտարարեց, որ Միջերկրական և Սև ծովերը միացնող նեղուցները պետք է միջազգայնացվեն և պետք է ճանաչվեն Արաբիայի, Հայաստանի, Սիրիայի և այլ տարածքների «ազգային հատուկ պահանջները»: Չկոնկրետացնելով ասածը, նա ընդգծեց, որ նկատի ունի «այդ տարածքների նախկին սուվերենությունը վերականգնելու հնարավորությունը»:

Պատերազմի ավարտից հետո դաշնակիցները հստակեցրեցին իրենց դիրքորոշումը նեղուցների և Հայաստանի ու Թուրքական կայսրության այլ տարածքների նկատմամբ:

Եթե 1878 թ. Բեռլինի վեհաժողովում եվրոպական տերությունները վախով էին մոտենում Արևմտյան Հայաստանին ինքնավարություն տալու հարցին, ոչ առանց հիմքի հավատացած լինելով, որ այդ դեպքում կուժեղանային Ռուսաստանի դիրքերը Մերձավոր Արևելքում, ապա այժմ իրադրությունը արմատապես փոխվել էր:

Եվրոպական տերություններն այժմ երկյուղում էին ոչ այնքան Արևմտյան Հայաստանին ինքնավարություն տալուց, որքան բոլշևիկյան Ռուսաստանի և քեմալական Թուրքիայի դաշինքից, որն առայժմ իր սուր ծայրով ուղղված էր հենց իրենց դեմ: Ենթադրվում էր, որ այսպիսի պայմաններում Անկախ Հայաստանի ստեղծումը մի կողմից կթուլացներ քեմալական Թուրքիայի դիրքերը և նրան ավելի զիջող կդարձներ, իսկ մյուս կողմից քեմալական Թուրքիային և բոլշևիկյան Ռուսաստանին թշնամաբար տրամադրված Հայաստանը հուսալի արգելապատնեշ կլիներ նոր Ռուսաստանի և նոր Թուրքիայի միջև և որոշ չափով կսահմանափակեր «կարմիր վարակի» տարածումը Մերձավոր ու Միջին Արևելքում:

Բացի այդ, դաշնակից տերությունները կազատվեին այն ռազմավարական վտանգից, որը սպառնալու էր իրենց շահերին, եթե Ռուսաստանը մտներ դաշնության կազմում և իր ձեռքը վերցներ Սևծովյան նեղուցները, որոնք տրվելու էին նրան 1916 թվականին կնքված Սայքս-Պիկոյի համաձայնագրով:

Այս գործոններն էին այն հիմքը, որի վրա եվրոպական դիվանագիտությունը հարություն էր տալիս Անկախ Հայաստան ստեղծելու գաղափարին: Իսկ այդ Հայաստանի ստեղծման ու կայացման խնդրում մեծ դեր էր խաղալու նրա մանդատի հանձնումը որևէ մեծ տերության:

Ինչպես կտեսնենք, երկար ժամանակ չպահանջվեց, որպեսզի եվրոպական դիվանագիտությունը կրկին փոխեր իր դիրքորոշումը, քաղաքական իրադրության փոփոխման թելադրանքով: Դրա համար բավական եղավ համոզվել, որ անկախ այն բանից, որ Ռուսաստանի և Թուրքիայի քաղաքական գույները փոխվել էին, ռուս-թուրքական ավանդական հակասություններն իրենց ուժը պահպանել էին:

Այդ հակասությունների առաջին իսկ դրսևորումը դրդեց եվրոպական դիվանագիտությանը նորից մոռացության տալու Հայկական հարցը և ընկնել Թուրքիային պաշտպանելու իր ավանդական հունի մեջ:

Իսկ առայժմ անհրաժեշտ էր օգտագործել այն, Թուրքիայի վրա ճնշում գործադրելու համար:

Ասիական Թուրքիայի բաժանման հարցում առաջացած հակասությունները ստիպում էին դաշնակիցներին՝ հետաձգել Թուրքիայի հետ հաշտության պայմանագրի ստորագրումը, որը նախատեսված էր 1919 թ. ապրիլին, ապա հետաձգվել էր մինչև 1920 թ. հուլիսը:

Այս հետաձգումը խիստ բացասական նշանակություն ունեցավ դեպքերի հետագա ընթացքի վրա և հնարավորություն տվեց թուրքերին՝ ուժերը կանգնելու և դաշնակիցների հետ խոսելու ուժի դիրքերից:

1920 թ. ապրիլի 24-ին դաշնակից տերությունները վերջնականապես համաձայնություն տվեցին Թուրքիայի հետ կնքվելիք հաշտության պայմանագրի նախագծին:

Դաշնակից տերությունների համաձայնությամբ շուտով Փարիզ վերադարձավ Կ. Պոլսի թուրքական կառավարության պատվիրակությունը՝ Թևֆիկ փաշայի գլխավորությամբ: Պատվիրակության կազմում ընդգրկվել էին եվրոպական գրեթե բոլոր երկրներում հավատարմագրված թուրքական դեսպանները, ինչպես նաև Ջեմալ փաշան և Ռաշիդ բեյը: Մայիսին Կլեմանսոյին փոխարինած Փարիզի խորհրդաժողովի նախագահ Միլերանը թուրքական պատվիրակությանը հանձնեց հաշտության պայմանագրի նախագիծը: Այն կազմվել էր խորհրդաժողովում անգլիական պատվիրակության անդամ Մոնթեգյուի գլխավորած հանձնաժողովի կողմից:

Հուլիսի 22-ին թուրքական կառավարությունը, հակառակ Մուստաֆա Քեմալի կազմած կառավարության ընդդիմությանը, իր համաձայնությունը տվեց Սևրի պայմանագրի նախագծին:

Այն հանգամանքը, որ այս ընթացքում Թուրքիայի իրական իշխանությունը իրենց ձեռքն էին վերցրել քեմալականները և «ի դեմս Մուստաֆա Քեմալի՝ Թուրքիայի երկնակամարում ծագել էր նոր աստղ» (Լլոյդ Ջորջ), Սևրի պայմանագիրը դարձնում էր մեռելածին: Եվրոպական դաշնակիցներին, ինչպես այդ նշեց Լլոյդ Ջորջը դաշնակիցների լոնդոնյան խորհրդաժողովում 1920 թ. փետրվարի 12-ին, արդեն պարզ էր, որ ԱՄՆ-ը հրաժարվելու էր Հայաստանի և Կ. Պոլսի միացյալ մանդատից, չնայած ԱՄՆ-ի կոնգրեսը դեռևս այդ մասին որոշում չէր ընդունել:

Քաղաքական մթնոլորտը և ուժերի փոխհարաբերությունները փոխվել էին, բայց ուժի մեջ էր պահվել Սևրի պայմանագրի մշակված նախագիծը: Դաշնակից տերություններից և ոչ մեկը դեռևս չէր ուզում դրսևորել իր դիրքորոշման փոփոխությունը:

1920 թ. օգոստոսի 10-ին վերջապես ստորագրվեց Սևրի հայտնի պայմանագիրը: Գլխավոր դաշնակից տերությունների (Մեծ Բրիտանիա, Ֆրանսիա, Իտալիա և Ճապոնիա) հետ կազմավորված դաշնակից տերությունների շարքում պայմանագիրը ստորագրել էր նաև Հայաստանը:

Պայմանագրի 6-րդ բաժինն ամբողջությամբ վերաբերում էր Հայաստանին: 88-րդ հոդվածում ասվում էր, որ Թուրքիան հայտարարում է, որ նա ճանաչում է Հայաստանը, որպես ազատ և անկախ պետություն՝ ինչպես այդ բանն արել են դաշնակից տերությունները: Կիլիկիան չէր նախատեսվում մտցնել ստեղծվող հայկական պետության կազմում, բայց, ինչպես նշվեց ԱՄՆ-ի կոնգրեսում, «հասկացվում էր, որ Կիլիկիան պետք է ունենար ինքնավար կառավարություն՝ Ֆրանսիայի հովանավորության ներքո»:

89-րդ հոդվածով Թուրքիան և Հայաստանը, ինչպես նաև պայմանավորվող մյուս կողմերը, համաձայնեցին Էրզրումի, Տրապիզոնի, Վանի, Բիթլիսի վիլայեթներում Թուրքիայի և Հայաստանի միջև սահմանազատումը թողնել ԱՄՆ-ի պրեզիդենտի միջնորդական որոշմանը և ընդունել նրա որոշումը, ինչպես նաև համաձայնել այն բոլոր միջոցառումների հետ, որոնք նա կարող էր առաջարկել Հայաստանին դեպի ծով ելք տալու և հիշյալ սահմանագիծն հատող օսմանյան ցանկացած տարածքների ապառազմականացման վերաբերյալ: Սահմանագծի որոշման օրից սկսած, համաձայն պայմանագրի 90-րդ հոդվածի, Թուրքիան հրաժարվելու էր Հայաստանին հանձնված տարածքի նկատմամբ բոլոր իրավունքներից: Սահմանագծման հանձնաժողովը ստեղծվելու էր երեք ամսվա ընթացքում (հոդված 91):

Կարծես թե իրականանում էր հայ ժողովրդի դարավոր երազանքը. ազատագրվում էր Արևմտյան Հայաստանը և Արևելյան Հայաստանի հետ միասին ստեղծվում էր Միացյալ և Անկախ Հայաստանը:

(Շարունակելի)

Հայտնի ու անհայտ Ֆադեյ Սարգսյանը

ՖԱԴԵՅ ՍԱՐԳՍՅԱՆԸ ՎԵՐԸՆՏՐՎԵՑ ՀՀ ԳԱԱ ՊՐԵԶԻԴԵՆՏ

1999 թվականի մայիսի 20-ին տեղի ունեցավ Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի ընդհանուր ժողովը: Օրակարգում դրված էր մեկ հարց՝ ՀՀ ԳԱԱ պրեզիդենտի ընտրությունները:

Ժողովի նախագահ, ակադեմիկոս Սերգեյ Համբարձումյանը առաջարկության համար ձայնը տալիս է Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի տնօրեն, ակադեմիկոս Էդուարդ Ջրբաշյանին:

Գնահատելով ակադեմիայի գործունեությունը հաշվետու ժամանակաշրջանում, Էդ. Ջրբաշյանը կարևորեց ԳԱԱ պրեզիդենտ Ֆադեյ Սարգսյանի՝ գիտության կազմակերպչի, բազմահմուտ ղեկավարի, հասարակական-պետական գործչի բարձր որակները, անսպառ եռանդը և մարդկային արժանիքները: Նա անուրանալի վաստակ ունի գիտական ներուժի և գիտությունների ազգային ակադեմիայի ողջ համակարգի գոյատևման ու պահպանման գործում: Հաշվի առնելով այս բոլորը, ակադեմիկոս Էդ. Ջրբաշյանը ՀՀ ԳԱԱ պրեզիդենտի պաշտոնի համար առաջարկեց ակադեմիկոս Ֆադեյ Տաճատի Սարգսյանի թեկնածությունը:

Ակադեմիկոսներ Վռամ Դովլաթյանը և Գրիգոր Գուրզադյանը, պաշտպանելով այդ առաջարկությունը, խոսեցին պրեզիդենտի բեղմնավոր գործունեության տարբեր կողմերի մասին:

ՀՀ ԳԱԱ ընդհանուր ժողովը՝ փակ-գաղտնի քվեարկությամբ Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի պրեզիդենտ վերընտրեց ակադեմիկոս Ֆադեյ Տաճատի ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ:

ԱՎՏՈՄԱՏԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԳԼԽԱՎՈՐ ԿՈՆՍՏՐՈՒԿՏՈՐԸ

Երևանի մաթեմատիկական մեքենաների գիտահետազոտական ինստիտուտում (ԵրՄՄԳՀԻ) իր աշխատանքով Ֆադեյ Սարգսյանը ճանաչելի դարձավ բոլորին, իսկ նրա գլխավորած ինստիտուտի գործունեությունը փառք բերեց հանրապետությանը:

Ինստիտուտը հիմք դրեց, դարձավ առաջնեկը հանրապետությունում ռադիոէլեկտրոնային գիտության և նրա արտադրության ծավալման գործում, որը Հայաստանի զարգացման ամենակարևոր ուղղությունն էր: Հայաստանը ԽՍՀՄ-ում էլեկտրոնային հաշվիչ տեխնիկայի և ավտոմատացված կառավարման համակարգերի ստեղծման առաջավոր կենտրոններից էր: Ֆադեյ Սարգսյանի ղեկավարած տարիներին ինստիտուտի ստեղծած էլեկտրոնային հաշվիչ մեքենաները լայն կիրառություն գտան ինչպես Միության մեջ, այնպես էլ աշխարհի շատ երկրներում: Ինստիտուտը կատարում էր նորանոր բարդ պատվերներ և ստեղծում տեխնիկական նորագույն համակարգեր, որոնք այսօր էլ օգտագործվում են ինչպես տնտեսության, այնպես էլ երկրի պաշտպանության կարևորագույն բնագավառներում, ներառյալ՝ տիեզերական թռիչքների համար:

Ֆադեյ Սարգսյանի գիտական անուրանալի կարողությունները դրսևորվեցին հատկապես, երբ նա 1963 թ. ստանձնեց ինստիտուտի ղեկավարությունը: Խորը ուսումնասիրելով ինստիտուտի գիտական աշխատանքների թեմատիկան, հանդես բերելով գիտական հասուն միտք՝ նա հանգեց այն եզրակացության, որ բազմաթեմայնությամբ որոշակի հաջողության հասնելն անհնարին կլիներ: Վերացնելով թեմատիկ տարանջատվածությունը՝ նա ինստիտուտի գիտական միտքն ուղղեց որոշակի միասնական խնդիրների լուծմանը՝ երկրի պաշտպանության, էկոնոմիկայի հրատապ, պետական նշանակություն ունեցող հիմնահարցերին:

Ինստիտուտի հետազոտություններն ընթացան երեք հիմնական ուղղություններով՝ փոքր և միջին արտադրողականության էլեկտրոնային հաշվիչ մեքենաների և ավտոմատացված կառավարման համակարգերի ստեղծման, ինչպես պաշտպանական նպատակների, այնպես էլ ժողովրդական տնտեսության համար:

Ձեռնամուխ լինելով «Նաիրի» տիպի էլեկտրոնային հաշվիչ մեքենաների համակարգի ստեղծմանը՝ ինստիտուտը կատարեց իր առաջին խնդիրը: Պատրաստվեց մաթեմատիկական «փոքր» «Նաիրի»՝ Սովետական Միության մեջ ամենատարածված մեքենաների ընտանիքը: Գերազանց բնութագրերի շնորհիվ ԷՀՄ-ների արտադրությունը կազմեց ԽՍՀՄ-ում թողարկվող ընդհանուր օգտագործման ԷՀՄ-ների և հատուկ նպատակով մշակված ԷՀՄ-ների ավելի քան 30 տոկոսը: Այդ մեքենաների միկրոծրագրային կառուցվածքը և ծրագրային համակարգը մրցունակության քննություն բռնեցին և արտոնագրեր ստացան Անգլիայում, Ճապոնիայում, Ֆրանսիայում, Բուլղարիայում և այլուր: Փաստորեն «Նաիրի» մեքենաների համակարգը կարելի է համարել ժամանակակից համակարգիչների նախահայրը: Այդ աշխատանքների համար Ֆադեյ Սարգսյանը և ինստիտուտի մի խումբ աշխատակիցներ արժանացան միութենական պետական մրցանակի: Դժբախտաբար երկրի տեխնոլոգիայի զարգացման մակարդակը թույլ չտվեց համաշխարհային շուկայում ապահովել անհրաժեշտ մրցակցություն:

Երևանի մաթեմատիկական մեքենաների գիտահետազոտական ինստիտուտի կարե-

(Շարունակությունը՝ 2-րդ էջում)

(Սկիզբը՝ 1-ին էջում)

Հայտնի ու անհայտ Ֆադեյ Սարգսյանը

վոր աշխատանքներից հաջորդը միասնական համակարգերի («ЕС») միջին արտադրողականության էլեկտրոնային հաշվիչ մեքենաների մշակումն էր: «ЕС» ընտանիքի մի շարք սերիաների թողարկումը և դրանց արտադրության կազմակերպումը Խորհրդային Միության տարբեր քաղաքներում և արտասահմանում, անկասկած, բարձրացրին Երևանի ինստիտուտի միջազգային հեղինակությունը: Ընդ որում, ստեղծված մեքենաները մասնագետների կողմից ընդունվում էին որպես ամենաօպտիմալը և հաջողը:

Միաժամանակ, Ֆադեյ Սարգսյանի և նրա ղեկավարած ինստիտուտի գիտնականների անմիջական ջանքերով Լվովի գործարանում ստեղծվեց հեռուստացույցների արտադրության ղեկավարման ԽՍՀՄ-ում առաջին ավտոմատացված համակարգը: Այդ աշխատանքի համար 1979 թ. Ֆ. Սարգսյանը մի շարք գիտնականների հետ արժանացավ Ուկրաինայի Հանրապետության պետական մրցանակի:

Երկրի պաշտպանության բնագավառին հարկավոր էր բացարձակ հուսալի, ճշգրիտ և արագ գործող ավտոմատ համակարգ: Այդ համակարգի բազային մաթեմատիկայի, այլ կերպ ասած՝ իդեոլոգիայի ստեղծման պատվերը վստահվեց Երևանի մաթեմատիկական մեքենաների գիտահետազոտական ինստիտուտին: ԽՍՀՄ կառավարությունը Ֆադեյ Սարգսյանին նշանակեց այդ հատուկ ավտոմատացված կառավարման համակարգի որոշակի մասի գլխավոր կոնստրուկտոր և գիտական ղեկավար: Հատուկ ԿԱՀ-ի ստեղծումը նաև բուլերգրունքային նշանակություն ուներ երկրի պաշտպանության և ԽՍՀՄ զինված ուժերի կառավարման արդյունավետության համար: Գիտնականը և գիտության հմուտ կազմակերպիչը կարողացավ իր ղեկավարած կոլեկտիվի ջանքերով նախատեսված ժամկետում ստեղծել ռազմավարական կարևոր նշանակություն ունեցող այդ համակարգը: Այն անցավ բազմափուլ փորձարկումներով և համապատասխանում էր համաշխարհային ստանդարտներին: Համակարգի գլխավոր կոնստրուկտոր Ֆադեյ Սարգսյանը 1981 թ. երրորդ անգամ արժանացավ ԽՍՀՄ Պետական մրցանակի, իսկ նրա գլխավորած կոլեկտիվի շատ անդամներ՝ պետական բարձր պարգևների: Այսօր էլ դեռ այդ համակարգի աշխատանքները ծածկված են գաղտնիության քողով. մենք միայն կարող ենք նշել, որ այն առնչվում է երկրի պաշտպանության կարևորագույն խնդրին:

Ակադեմիկոս Ֆադեյ Սարգսյանն անմիջական մասնակցություն է ունեցել Հայաստանում էլեկտրոնային հաշվիչ տեխնիկայի ստեղծման, զարգացման և արտադրության կազմակերպման հետ կապված փաստորեն բոլոր նախագծերի ու թեմաների մշակմանը: Դեռ 1971 թ. նա ընտրվեց Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի թղթակից անդամ, իսկ 1977 թ.՝ իսկական անդամ:

Ֆադեյ Սարգսյանը հանրապետությունում լայն ճանաչում գտավ ոչ միայն որպես գիտնական, այլև՝ գիտաարտադրական գործի հմուտ կազմակերպիչ: Ինստիտուտի արտադրական և բնակելի շենքերի, ամբողջական թաղամասերի կառուցմանը զուգընթաց նա հոգ էր տանում նաև շրջապատի ու Երևան քաղաքի զարգացման համար: Նրան շատ մարդիկ էին դիմում իրենց հոգսերով ու պրոբլեմներով, որոնց նա օգնում էր, ինչով կարող էր:

Եվ ամենևին էլ զարմանալի չէ, որ 1977 թ. Ֆադեյ Սարգսյանը գլխավորեց Հայաստանի կառավարությունը: Ավելի քան 12 տարի այդ պաշտոնում նրան տեսել ենք տարբեր իրավիճակներում: Համեմատաբար ծանր պահերին նա դառնում էր մտազբաղ, արագաշարժ, բայց ժպտադեմ, մտահոգությունը սրտում էր պահում: Հանրապետության մյուս ղեկավարների հետ նա կիսում էր ամեն մի դժվարություն, աշխատում էր համերաշխ, կարգապահ: Աշխատանքի պատասխանատու օրեր էր ապրում Արփա—Սևան թունելի շինարարության ժամանակ: Ֆադեյ Սարգսյանը ժամանակ և եռանդ չէր խնայում Երևանի մետրոպոլիտենի շինարարության գործում: Գիտական-վարչականից մեծ ջանքեր պահանջվեց նաև Երևանում՝ Եվրոպայում ամենախոշոր ժամանակակից հաշվողական տեխնիկայի «Մարս» համալիրը, Նաիրիտը, Ալավերդու պղնձամշակման և այլ կարևորագույն մի շարք խոշոր գործարանների, ատոմային էլեկտրակայանի կառուցման ու վերակառուցման, մարզահամերգային համալիրի կառուցման, ազգային օպերայի և ֆիլհարմոնիայի դահլիճների վերակառուցման, բնակարանային շինարարության, Հրազդան—Իջևան երկաթուղու շինարարության ավարտման և հանրապետության տնտեսության, գիտության և կրթության, սոցիալական կյանքում կենսական կարևորություն ունեցող մյուս օբյեկտների կառուցման և շահագործման համար:

Մի խոսքով, կառավարության նախագահ Ֆադեյ Սարգսյանն ապրում էր հանրապետության փոքր ու մեծ հոգսերով՝ միշտ փորձելով գտնել դրանց լուծման առավել արդյունավետ ուղիներ՝ առանց խնայելու իր ուժն ու կարողությունը: Եվ պատահական չէր, որ նրա՝ կառավարության նախագահ աշխատելու տարիներին, հանրապետությունն առաջատար տեղ էր գրավում երկրում:

1989 թ. կեսերից Ֆադեյ Սարգսյանն աշխատում է ԳԱ ակադեմիայի մեխանիկայի, ինֆորմատիկայի և տեխնիկական գիտությունների բաժանմունքում: 1990 թ. դարձավ այդ բաժանմունքի ակադեմիկոս-քարտուղարը, ընտրվեց Հայաստանի միջազգային գիտական հիմնադրամի նախագահ և միջազգային ճարտարագիտական ակադեմիայի պատվավոր և Հայաստանի նույն ակադեմիայի անդամ: Գործի նկատմամբ նվիրվածությունը, մասնագիտական խոր գիտելիքները, կազմակերպչական և մարդկային հատկությունները հաշվի առնելով՝ ՀՀ ակադեմիայի գիտնականները 1993 թ. նրան ընտրեցին ակադեմիայի պրեզիդենտ: Այդ պատվավոր պաշտոնում նա ընտրվեց փոխարինելու համաշխարհային ճանաչում ունեցող գիտնականներ՝ Հովսեփ Օրբելուն, Վիկտոր Համբարձումյանին, շարունակելով այդ մեծերի սկսած գործը, հարստացնելով ժամանակների թելադրանքով ծնունդ առած նոր բովանդակությամբ:

Ֆադեյ Սարգսյան մարդու, գլխավոր կոնստրուկտորի, գիտնականի հետ շփվելով կարելի է համոզվել, որ նա մեր օրերի տաղանդները իր մեջ կրող հայ մարդ է, որին թանկ են պետականության կայացման գաղափարը, հայրենի հողի վրա արժանապատիվ ապրելու համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծման դժվարին գործը:

Գործի գաղտնիության բերումով մեզ այսօր ավելի շատ հայտնի էր պետական գործիչ և գիտության կազմակերպիչ Ֆադեյ Սարգսյանը, քան անհայտ մնացած պաշտպանական համակարգերի գլխավոր կոնստրուկտորը: Դարաշրջանի մեծագույն գիտնական, երջանկահիշատակ Վիկտոր Համբարձումյանը իր կրտսեր գործընկերոջ մասին գրել է. «Ես միշտ էլ բարձր եմ գնահատել Ֆադեյ Սարգսյանի գիտակազմակերպչական ջիղը, գործարար հատկանիշները, գիտության կառավարման նրա հարուստ փորձը, մարդկային բարեմասնությունները: Նա գիտության իր բնագավառի՝ կառավարման պրոցեսների ճանաչված մասնագետ է... Ես գոհ եմ, որ նա շարունակում է իմ գործը»:

ՀՀ ԳԱԱ պրեզիդենտ Ֆ. Սարգսյանը, առաջին հերթին, մեծ ուշադրություն դարձրեց այն նոր դերին, որ պետք է իրականացներ ազգային ակադեմիան նոր, անկախ հանրապետությունում, դժվարին սոցիալ-տնտեսական և երկարատև շրջափակման պայմաններում: Համոզված լինելով, որ մեր ազգի միջազգային հեղինակությունը կապված է և մեծապես որոշվում է նրա գիտական ներուժի պահպանումով, ակադեմիկոս Ֆ. Սարգսյանն իրեն բնորոշ եռանդով ձեռնամուխ եղավ գիտության վերաբերյալ այնպիսի քաղաքականության մշակմանը, որն ուղղված էր մի կողմից հանրապետության առաջնային պահանջների բավարարմանը, իսկ մյուս կողմից՝ գիտական ներուժի պահպանմանը:

Դժվար է նշել հանրապետության համար որևէ կարևոր գիտական, գիտատեխնիկական և արդյունաբերական, նույնիսկ գյուղատնտեսական և բնապաշտպանական խնդիր, որտեղ ակադեմիկոս Ֆ. Սարգսյանն իր խոր գիտելիքներով մասնակցած չլինի դրանց լուծմանը:

Ֆ. Սարգսյանը մեծ ուշադրություն է դարձնում հայագիտության զարգացմանը: Նրա ջանքերով բացվեց ՀՀ ԳԱԱ ցեղասպանության ինստիտուտ-թանգարանը, կազմակերպվեցին հայանպաստ մի շարք կարևոր միջազգային գիտաժողովներ:

Եվ շատ բնական է, որ Ֆ. Սարգսյան գիտնականը հրատարակել է կառավարման ավտոմատացված համակարգերի, էլեկտրոնային հաշվիչ մեքենաների և հաշվիչ համալիրների ավելի քան 50 նախագծի, 100-ից ավելի գիտական աշխատանք, գրքույկներ և հոդվածներ:

Ֆ. Սարգսյանը գիտական ակնառու ծառայությունների համար դարձել է մոտ 28 միջազգային ակադեմիաների և գիտական կազմակերպությունների անդամ: Դրանց թվում են՝ միջազգային գիտական միությունների ակադեմիան, ինֆորմատիկայի միջազգային ակադեմիան, ռազմական գիտությունների միջազգային ակադեմիան, «Էլիտա» միջազգային ակադեմիան, միջազգային ինժեներական ակադեմիան և այլն:

Նրա գիտական աշխատանքները երեք անգամ արժանացել են պետական մրցանակի, նրա ծառայությունները նշվել են ԽՍՀՄ կառավարության կողմից: Նա պարգևատրվել է «Լենինի», «Հոկտեմբերյան հեղափոխության», «Աշխատանքային կարմիր դրոշի» երեք շքանշաններով և երկու տասնյակ մեդալներով: 1998 թ. նա պարգևատրվեց Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցի շքանշանով:

Ֆ. Սարգսյանն իր բազմամյա գիտական գործունեության համար 1996 և 1997 թթ. Միջազգային կենսագրական կենտրոնի (Քեմբրիջ) կողմից ճանաչվել է որպես Տարվա մարդ, արժանացել «Ոսկե մեծ աստղ» շքանշանի և ոսկե մեդալների: 1998 թ. արժանացել է «Դարի մարդ» կոչմանը:

Սակայն պաշտոնները, պարգևները, կյանքի ելևէջները չփոխեցին Սարգսյան մարդուն. նա մնաց նույնը՝ ժողովրդին, գործին նվիրված, հաստատակամ, մարդամոտ: Այդ նկարագրի տեր մարդկանց մասին է ասված՝ կյանքը իմաստավորվում է ոչ թե տարիքով, այլ գործերով:

Գրիգոր ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ
«Հայ գլխավոր կոնստրուկտորները» գրքից

ՀՀ ԳԱԱ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

ՀՀ ԳԱԱ նախագահության հերթական նիստում նըշվեց ակադեմիկոս Բորիս Կարապետի Կարապետյանի ծննդյան 75 տարին:

Բացելով նիստը, ՀՀ ԳԱԱ պրեզիդենտ, ակադեմիկոս Ֆադեյ Սարգսյանը արժեքավորեց անվանի գիտնականի ավանդը Գյումրիի երկրաֆիզիկայի և ինժեներային սեյսմոլոգիայի ինստիտուտի կազմակերպման ու կայացման, ինժեներային սեյսմոլոգիայի և հակասեյսմիկ շինարարության ասպարեզում գիտական և արտադրական աշխատանքների կազմակերպման ու զարգացման գործում:

Հոբելյարին ողջունեցին և նրա գիտական մեծ վաստակի մասին խոսեցին ակադեմիկոսներ Ռաֆայել Մովսիսյանը, Էդուարդ Խաչիյանը, Լենսեր Աղալովյանը, Յուրի Շուքուրյանը, ՍՊԱԾ-ի տնօրեն Սերգեյ Բալասանյանը, Գյումրիի երկրաֆիզիկայի և ինժեներային սեյսմոլոգիայի ինստիտուտի տնօրեն Սևադա Հովհաննիսյանը, երկրաբանական գիտությունների ինստիտուտի փոխտնօրեն Ռաֆայել Մելքոնյանը: Շնորհակալության խոսք ասաց հոբելյարը՝ ակադեմիկոս Բորիս Կարապետյանը:

Հայագետ՝ հակառակ բոլոր անդիպությունների

Հայագետներն էլ, մյուս արհեստավոր-արվեստավորների պես, կարող են վերհիշել, թե ո՞վ կամ ի՞նչը առիթ դարձավ գիտությունների մեջ հայագիտությունը մասնագիտություն ընտրելու: Եթե մեկը փորձի ընտանիքից եկող ինչ-որ հուշող կամ դրդիչ պարագա գտնել, ապա համոզված եմ՝ գոնե պապերի մեջ հոգևոր ըսպասավորներ կգտնի:

Թե Գևորգ Աբգարյանի նախնիք մինչև Հոռոմ հաստատվելը, ինչ ճանապարհներ են անցել և, բացի երկրագործությունից, ինչով են զբաղվել՝ չեմ կարող ասել: Բայց որ 1937-ին դպրոցն ավարտած տասնյոթամյա Գևորգը համալսարանի պատմության ֆակուլտետը նախախնամության թելադրանքով էր ընտրել՝ կարելի է չկասկածել: Դժբախտությունն այն է, սակայն, որ իր կամքը տնօրինելիս այդ նախախնամություն կոչվածը չէր կռահել հարցնել քաղաքական իշխանությունների համաձայնությունը: 20—21 տարեկան ուսանողը հասցրել էր արդեն Մատենադարանի մատենագետ դառնալ, անելիքներ ուրվագծել, բայց հայտնվեց Բաքվի (պապերը կասեին՝ հեռու լսողաց) սպայական դպրոցում, ապա և ռազմաճակատում:

1946-ին կենդանի մնացածների հետ Աբգարյանն էլ վերադարձավ, հանձնեց ավարտական քննությունները, նույնիսկ գրականության ինստիտուտի ասպիրանտուրա ընդունվել հասցրեց: Բայց մեկ տարի անց, նրան հաշվի կանչեցին, թե ինչու ինքնասպան չի եղել, այլ գերի է ընկել, թե ինչու է գերմաներեն այդքան վարժ սովորել, և բազմաթիվ այլ ինչուներ:

Գործած ու մանավանդ չըգործած մեղքերը քավելու համար, առանց դատ ու դատաստանի, Գևորգին 10 տարվա դատապարտության-աքսորի ենթարկեցին, որ Սառուցյալ օվկիանոսի ափերին հայագիտությունը մոռանալու և ինքնուս բժիշկ դառնալու հընարավորություն ունենա:

1955-ին շատերի պես (հայագետներից այդ նույն ճակատագիրն էր ունեցել նաև Սուրեն Ավագյանը) Գևորգ Աբգարյանը «ժամկետից շուտ» ազատվեց կալանքից և իր իմացությունները ամենևին չըմոռացած, Երևան վերադարձավ: Ի դեպ, այդ տարիներին արդեն Երևան քաղաքում բնակվելու իրավունք էր ըստացել Աբգարյանի գիտական ղեկավարը՝ պրոֆ. Կարո Մելիք-Օհանջանյանը: Կարելի է պատկերացնել, թե հայագիտությանը զուգընթաց ինչքան իրար լրացնող պատմելիքներ ունեին աշակերտն ու ուսուցիչը:

Գևորգը նորից աշխատանքի անցավ Մատենադարանում և վերջապես դիսերտացիա գրելու երանությանն արժանացավ: Ճիշտ է, դժվարություններ դարձյալ կային (իրարահաջորդ մանկիկներով ապրում էր վարձու սենյակում, Սիբիրներ հասնող Ալինան չդիմացավ հիվանդությանը և էլի ուրիշ պարագաներ), բայց Գևորգ Աբգարյանը սովոր էր «սևը ներս անել, սպիտակը՝ դուրս», իր հոգսերն իր մեջ ամփոփել և փորձել լուծել Սեբեոս պատմիչի հետ կապված առեղծվածները:

Այս անգամ տեղի ունեցավ երկու աննախադեպ կամ գոնե սակավադեպ իրողություն. Աբգարյանի թեկնածուական դիսերտացիան արժանացավ դոկտորի գիտական աստիճանի՝ սկիզբ դառնալով տևական ու իրարամերժ տեսությունների ու բանավեճերի: Աբգարյանի դրույթները քննարկելու առիթով մենագրություններ հրապարակեցին հայագետներ հայր Պողոս Անանյանը (Վենետիկ) և պրոֆեսոր Մեսրոպ Գրիգորյանը (Վիեննա):

Արձագանքներ Երևանում էլ եղան, բայց ավելի խաղով ու խարդավանքով: Զարմանալին այն է, որ իր տեսական եզրակացություններից շատերը մեծ հմտությամբ ու հանգստությամբ գործնականորեն մերժեց հենց Գևորգ Աբգարյանը՝ Սեբեոսի անունով պահպանված երկը նորից նրա անունով հրապարակելով: Այդ նշանակում է, թե գիտության մեջ Աբգարյանը կանխակալ չէր, ծառայում էր գիտությանը և ոչ ծառայեցնում այն իրեն՝ ինչպես շատ տիտղոսավորներ...

Սիրում էր բանավեճ հարուցող խնդիրներ քննարկել, մանավանդ, եթե գործընկերների հրապարակումները այդ հնարավորությունը տալիս էին: Խորենացուն, Ծիրակացուն, Մագիստրոսին նվիրված նրա հոդվածները, ձեռագրական սրբագրություններին վերաբերող կռահումները, գրաբարյան բնագիրը մեկնաբանելու անսխալ բացահայտումները և ի վերջո, շարադրանքը մի տեսակ նովելային կառույցով մատուցելու կարողությունը Գևորգ Աբգարյանին ներկայացնում են գիտնականի մի ուրիշ հմայքով, ասելիքն ու ասածը կշռելու զարմանալի հավասարությամբ:

Ուներ մեկ այլ ինքնատիպություն ևս. կարող էր ուզածդ կնճռոտ հարցի մասին գրել այնքան պարզ, որ հաճախ նախընտրելի էր նույնիսկ թերթերում տպել, ինչպես և անում էր: Պայուսակներ ու գրականություն քարշ տալու սովորություն չուներ, սովորել էր մտքում պահել և պահում էր: Գևորգ Աբգարյանը այն եզակիներից էր, որոնց կատարած աշխատանքը չափելու համար մամուլներ կամ էջեր հաշվելու անհրաժեշտություն չկար: Մտքում միշտ չըգրված մամուլներ կային: Թե քանիսը թողեց և քանիսը տարավ՝ տերը գիտե: Կարող եմ, սակայն, վկայել, որ թողածների մեջ պիտի հաշվել հայությանը և հայագիտությանը ծառայելու պատրաստակամ նրա երեք զավակները, որոնք հոր պես հմուտ են, հոր պես խոնարհ և նորից հոր պես գերմաներեն իմացող:

Պարույր ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

ԳԵՎՈՐԳ ԱԲԳԱՐՅԱՆԻ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ

Կյանքում վաստակած համբավդ թողել,
Ապաստանել ես անդրաշխարհում...
Ու թվում է, թե՝ կոչման հլու,
Գիրք ես երկնելու այդ մենաստանում:
Դու հեռացել ես այս նենգ աշխարհից
Տանջող ցավերից, մարդկանց դավերից,
Որ քո ծով միտքը երբե՞ք չխամրի
Եվ անձիդ վաղել՝ հավերժո՞ւմ փայլի:

Ա. ԲԵԺԱՆՅԱՆ
Բանասիրական գիտ. թեկնածու

Սահմանաթողություն

Գևորգ Մանուկյան
Հայաստանի սահմանադրական իրավապաշտպան կենտրոնի նախագահ, ք. Վանաձոր

(Սկիզբը՝ №№ 7-ում և 10-ում)

Դատական իշխանության հնարավորություններն ամենուրեք սահմանափակվում են միայն սահմանադրությամբ ու օրենքներով, որոնք ընդունում է օրենսդիր իշխանությունը: Եվ այդ՝ նույնիսկ դատական նախադեպի կիրառության պայմաններում: (Հայաստանում, ինչպես հայտնի է, դատական նախադեպը գրեթե կիրառություն չունի): Դատարանների իրավական անկախությունը, որով միայն **արդարադատություն** կարելի է ակնկալել, բացառապես դրական փոփոխություններ կբերի երկրին՝ ամրապնդելով ժողովրդավարության, բաց հասարակության, հետևաբար, նաև պետականության հիմքերը: Նրան ընդդիմանալ կարող են միայն դրա կարևորությունը չընկալող, ինչպես նաև չարամիտ ու քրեական տարրերը, իսկ արդարություն և իրավունք ընդունող, ուժեղ և կայուն պետություն ցանկացող յուրաքանչյուր ոք կողջունի դատական իշխանության իրական անկախությունը:

Երրորդ. **Սահմանադրությունը հակասում է 1966 թ. դեկտեմբերի 16-ին ընդունված քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրին:**

Հայաստանի Հանրապետության օրենսդիր մարմնի 1991 թվականի ապրիլի 1-ի որոշմամբ Հայաստանը միացել է Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրին, որի 4-րդ հոդվածի 1-ին կետը սահմանում է. «Պետության մեջ արտակարգ դրության ժամանակ, որի դեպքում ազգի կյանքը վտանգի տակ է գտնըվում և որի առկայության մասին հայտարարվում է պաշտոնապես, սույն դաշնագրի մասնակից պետությունները կարող են միջոցներ ձեռնարկել ի շեղումն սույն դաշնագրով ստանձնած իրենց պարտավորություններից միայն այնքանով, որքան դա պահանջում է դրության սրությունը, պայմանով, որ այդպիսի միջոցները անհամատեղելի չեն միջազգային իրավունքի գծով իրենց մյուս պարտավորությունների հետ և առաջ չեն բերում խտրականություն՝ բացառապես ռասայի, մաշկի գույնի, սեռի, լեզվի, կրոնի կամ սոցիալական ծագման հիման վրա»: Նույն հոդվածի 2-րդ կետը նշում է դաշնագրի այն հոդվածները, որոնցից որևէ շեղում չի թույլատրվում: Դրանք են՝ Դաշնագրի 6, 7, 11, 15, 16 և 18 հոդվածները, ինչպես նաև 8-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ կետերը: Ներկայացնենք նաև Դաշնագրի անձեռնմխելի 18-րդ հոդվածի 1-ին նախադասությունը. «Յուրաքանչյուր մարդ ունի մտքի, խղճի և կրոնի ազատության իրավունք».— և համադրենք այդ հոդվածները գործող սահմանադրության հետ: Դաշնագիրը պարզորոշ, արտակարգ դրության պայմաններում անգամ արգելում է մտքի, խղճի և կրոնի հիման վրա խտրականություն առաջ բերող որևէ միջոցի կիրառումը: Իսկ ահա մեր սահմանադրության 23 և 45 հոդվածները թույլ են տալիս որոշակի իրավիճակներում սահմանափակել «կրոնի և համոզմունքների ազատությունը»:

Միջազգային իրավունքի ընդհանուր սկզբունքներին ու նորմերին սահմանադրության և օրենքների համապատասխանության անհրաժեշտությունը հավաստում է և միաժամանակ սահմանադրության հակասականության մասին վկայում նաև սահմանադրության 4-րդ հոդվածը.

«Պետությունն ապահովում է մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը Սահմանադրության և օրենքների հիման վրա՝ միջազգային իրավունքի սկզբունքներին ու նորմերին համապատասխան»:

Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների միջազգային դաշնագիրը գերակայություն ունի Հայաստանի Հանրապետության տարածքում, որը նշանակում է, որ եթե Հայաստանում ընդունված որևէ օրենք, այդ թվում հիմնական օրենքը հակասում է նրան, ապա գործում է միջազգային դաշնագիրը:

Պետական իշխանությունը, եթե մենք ցանկանում ենք ունենալ ժողովրդավարական, ազատ և ուժեղ պետություն, պետք է տարանջատվի գործնականում, անմնացորդ և իսպառ:

Ողջ իշխանությունը պետք է բաժանվի երեք, միմյանցից անկախ մասերի՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների:

Օրենսդիրը պետք է մշակի և ընդունի օրենքները, որոնք պարտադիր են բոլորի համար: Գործադիր և դատական իշխանությունների նկատմամբ հսկողությունն օրենսդիրն իրականացնում է օրենքներ ընդունելու, հարցապնդումների, ոչ դատական կարգով պաշտոնանկության (իմփիչմենթի) և նմանօրինակ այլ միջոցներով:

Գործադիր իշխանությունը՝ կառավարությունը, պետք է երկիրը կառավարի օրենսդրի ընդունած օրենքներին համապատասխան: Նա իրավունք չպետք է ունենա միջամտել օրենսդրական գործունեությանը:

Դատական իշխանությունը պետք է իրականացնի օրենքների սահմանադրականության վրա հսկողությունը: Օրենքի խախտման համար պատասխանատվություն պետք է կրեն և՛ կառավարության բարձրագույն չինովնիկները, և՛ իրենք՝ օրենսդիրները, և՛ ցանկացած պաշտոնյա ու քաղաքացի՝ օրենքի առաջ բոլորի հավասարության սկզբունքին համապատասխան: Սահմանադրական դատարանի կողմից հակասահմանադրական հայտարարված օրենքը զրկվում է իրավական ուժից: Բոլոր դատավորները պետք է անփոխարինելի լինեն և վարկաբեկվելու դեպքում ենթարկվեն պաշտոնանկության ոչ դատական կարգով, Ազգային ժողովի կողմից (իմփիչմենթ):

Իշխանության տարանջատման տեսության հիմնադիր Շառլ Լուի Մոնտեսքյոն իր «Օրենաց ոգի» գրքում (1748 թվական) ընդգծել է հանրահայտ և չափազանց ուսանելի հետևյալ տողերը՝ «հավերժական փորձը ցույց է տալիս, **որ իշխանություն ունեցող ցանկացած մարդ հակված է նրա չարաշահմանը. նա այդ ուղղությամբ ընթանում է այնքան ժամանակ, քանի դեռ սահմանի չի հանդիպել:** Ո՞վ կհավատար դրան: Բայց առաքինությունն ինքն էլ սահմանների կարիք ունի: **Որպեսզի հնարավոր չլինի իշխանության չարաշահումը, անհրաժեշտ է այնպիսի իրադրություն, որի ժամանակ մի իշխանությունը զսպի մյուս իշխանությանը»:**

Երկու հարյուր հիսուն տարի այս դրույթը գործում է տասնյակ երկրներում:

Դժվար խնդիր է ազատ Հայրենիք կերտելը: Բայց, ըստ երևույթին, ավելի դժվար է իշխանության բոլոր լծակները մի տեղում կենտրոնացնելու գայթակղությունից հրաժարվելը:

«Սահմանադրություն» բառը հայերենում նշանակում է՝ սահման դնել, սահմանափակել իրավունքները: Խոսքը բռնապետությունների, անսահմանափակ միապետությունների և ընդհանրապես ցանկացած իշխանության՝ հիմնական օրենքների միջոցով սահմանափակման մասին է: Սահմանադրության ընդունմամբ երկրում հաստատվում են **սահմանադրական կարգեր**, որը նշանակում է, որ անսահմանափակ իշխանությունը վերացվում է, կամ որ նույնն է՝ իրականացվում է իշխանությունների տարանջատումը:

Սահմանադրականություն հնարավոր է նաև առանց հիմնական օրենքի միասնական փաստաթղթի, ինչպես, այսպես կոչված չգրված սահմանադրությամբ երկրներում է: Բայց առանց սահմանադրականության կլինի ոչ թե սահմանադրություն, այլ՝ **սահմանաթողություն**, որպիսին նմանօրինակը չունեցող Հայաստանի Հանրապետության 1995 թվականի սահմանադրությունն է: Ուստի այն պետք է մի կողմ դրվի: Պետք է դադարեցվի ավելորդ ժամանակի, ջանքերի և միջոցների վատնումը և մշակվի նոր, Հայաստանի քաղաքացիներին և հայ ժողովրդին վայել, արժանապատիվ, ժողովրդավարական սահմանադրություն:

(Հոդվածը գրվել է մինչև 1995 թ. հուլիսի 5-ը և մասնակի փոփոխվել 1998—1999 թթ.)

Մենք խաղաղ ենք, ինչպես մեր լեռները՝ ամպրոպից առաջ

Ապարդյուն ջանքեր

Մեր թերթի խմբագրությունը հրավեր ստացավ մայիսի 9-ին մասնակցելու Երևանի Խաչատուր Աբովյանի անվան պետական մանկավարժական ինստիտուտի կենսաքիմիայի ֆակուլտետի նախաձեռնությամբ կազմակերպված միջբուհական գիտաժողով-սեմինարին, որը, ըստ հրավիրատոմսի, նվիրված պետք է լիներ 1915 թ. ապրիլի 24-ի Հայոց եղեռնի զոհերի հիշատակին: Սակայն եղեռնի մասին գիտաժողովի ընթացքում գրեթե չխոսվեց: Այս փաստը գիտաժողովի կազմակերպիչ-քարտուղար, մանկավարժական ինստիտուտի կենսաքիմիայի ֆակուլտետի գիտաշխատող, քիմիական գիտությունների թեկնածու Խաժակ Գյուլումյանը բացատրեց նրանով, որ անբարենպաստ հանգամանքների բերումով, գիտաժողովը հետաձգվել էր, իսկ հետո՝ արդեն ուշացումով, ցեղասպանության մասին խոսելը անհարմար էր (այնուամենայնիվ, իր զեկույցում նա անդրադարձավ եղեռնին): Իսկ գիտաժողով-սեմինարի հիմնական նպատակն էր այսօր սոցիալ-տնտեսական ծանր պայմաններին դիմակայելու միտումով միավորել հանրապետության բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների գիտաստեղծագործական ներուժը, ընդհանուր եզրեր գտնելով հասնել գիտական կուռ համագործակցության, որը կնպաստեր ոչ միայն Հայաստանի բուհերում կրթական մակարդակի բարձրացմանը, այլ նաև այդ բուհերում դասավանդող գիտնականներին ավելի արդյունավետ աշխատելու և սեփական սոցիալ-տնտեսական դժվարությունները հաղթահարելու հնարավորություն կտար: Վիճել այս փաստի դեմ, թվում է, թե անկարելի է, սակայն պարզվում է, որ մեր բուհերում ոչ բոլոր գիտաշխատողներն են «համաձայն դրա հետ», կամ էլ համաձայն են, բայց չեն հավատում: Այդ էին վկայում կիսադատարկ դահլիճը և այն, որ միայն մեկ-երկու ինստիտուտներ էին արձագանքել մանկավարժական ինստիտուտի այս նախաձեռնությանը: Ու թեև բոլոր ելույթ ունեցողները համաձայն էին, որ միայն միահամուռ ջանքերով է հնարավոր հաջողության հասնել, այս գիտաժողով-սեմինարի կազմակերպիչների ջանքերը առայժմ արդյունք չտվեցին, քանզի ավելորդ ու ապարդյուն են բոլոր այն ջանքերը, որոնք ընդհանուր ընդունելության չեն արժանանում: Իսկ գուցե բոլորը հոգնել են էքսպերիմենտից ու նաև միություններից: Ցավալի է, եթե դա այդպես է...

ԲԱՑ ՆԱՄԱԿ ՄԱԿ-Ի ԳԼԽԱՎՈՐ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐԻՆ

Ձերդ մեծություն։

Սույն նամակը հասցեագրում եմ Ձեզ՝ ոչ միայն նրա համար, որ Դուք Միավորված ժողովուրդների առաջին ներկայացուցիչն եք, այլ նախ և առաջ այն պատճառով, որ բարձր եմ գնահատում Ձեզ, որպես մարդու։ Եվ հենց մարդու այդ անմիջական զրույցը մարդու հետ, թույլ է տալիս ինձ՝ անկեղծորեն արտահայտել այն ամենը, ինչ ես մտածում եմ մեր բավական դաժան հարյուրամյակի պատմության ամենացավալի ու ամենախայտառակ հարցի շուրջ։ Հիսուն տարիներ ի վեր այդ հարցը տանջում է ամբողջ մարդկության խիղճը... և ժամանակն է, վերջապես, որ նա արդար լուծում ստանա։

Խոսքս վերաբերում է 1915 թվականի հայկական ողբերգական կոտորածին, որի տարելիցը նշում ենք այս օրերին, ինչպես նաև այդ ոճրագործության հետևանքների երկար շարանին, որի պատճառով ամբողջ Տաճկահայաստանը այսօր դարձել է աշխարհիս ամենակուլտուրական ժողովուրդներից մեկի գերեզմանոցը, իսկ հրաշքով փրկվածների ժառանգները պանդուխտ են օտար երկրներում։

Սակայն, որպեսզի այս նամակում իմ շոշափած հարցը միանգամից ճիշտ հողի վրա դրվի, պիտի ավելացնեմ, որ ինքս հայ չեմ, որ նամակս թելադրված չէ գոյություն ունեցող կառավարություններից որևէ մեկի կողմից. ավելի շուտ, դա ամբողջ մարդկության խղճի արտահայտությունն է, այն խղճի, որը չի կարող հանգիստ գտնել՝ անտեսելով հայ ժողովրդի 60 տոկոսի ոչնչացման ու նրա պատմական տերիտորիայի 90 տոկոսի կորստի փաստերը։

Այս նամակը նաև թուրք ժողովրդի և թուրք կառավարության դեմ ինչ-որ թշնամական մի ակտ չէ։ Ընդհակառակը։ Ես դաստիարակվել եմ թուրք ժողովրդի նկատմամբ բարեկամության ու հարգանքի ոգով։ (Իմ՝ նախնիներից մեկը 1855 թ. պատերազմում մարտնչել է նրանց կողմից), այդ զգացմունքներս առավել ևս խորացրին արևելագիտական բարձրագույն ուսումս, որի շնորհիվ անձնական սերտ կապերով կապվեցի թուրք ուսանող երիտասարդության հետ, որին անկեղծորեն սիրում էի ընկերասիրության, ներքին բարձր կուլտուրայի և գեղեցկության համար։

Սակայն, ավաղ, կան անձնական համակրանքներից ու կապերից վեր կանգնած հարցեր։

Եվ խնդրում եմ հավատալ ինձ, Ձերդ Մեծություն, որ եթե ես ոչ թե լեհ, այլ հենց թուրք լինեի, նույնպես չէի տատանվի հանձնելու Ձեզ հետևանքներով հղի այս նամակը։

Արդեն հիշել եմ, որ ուսանող ժամանակս, առաջին անգամ շփվեցի թուրք ժողովրդի ներկայացուցիչներին։ Թերևս հենց այդ մարդկանց նկատմամբ անկեղծ համակրանքի ու հարգանքի զգացումն էր, որ հնարավորություն չէր տալիս լռեցնելու իմ մեջ այն միտքը, թե արդյո՞ք այդ հմայիչ մարդիկ հավանություն են տալիս այն ամենին, որ նրանց հայրերը կատարեցին իրենց հայ քրիստոնյա համաքաղաքացիների նկատմամբ՝ Ստամբուլում և Տաճկահայաստանում, Կարսում ու Արդահանում, Կիլիկիայում ու Սիրիայում, ժամանակավորապես գրավված Բաքվում և ամենուրեք, ուր մուտք է գործել թուրք զինվորը։ Պատեհ առիթներից օգտվելով, ես տալիս էի նրանց այդ հարցը։ Իսկ նրանք հայացքները հառում էին գետնին... Սարսափելի է, Ձերդ Մեծություն, երբ հպարտ ժողովրդի զավակները հայացքը գետնին են հառում...

Հենց դրա համար էլ հարցում էի նրանց, որ ամաչում էին... Ավաղ, հետո, ըստ երևույթին, դադարեցին ամաչելուց, որովհետև, երբ 1961-ին թուրք մտավորականներին կոչ հղեցի այդ հարցի վերաբերյալ, այդ կոչը ամբողջ աշխարհը շրջեց և նույնիսկ Ամերիկայում հրատարակվեց առանձին գրքույկով. «Ժամապարհորդություն անհայտության մեջ» վերնագրով, 1963 թվին։

Սակայն ոչ մի թուրք չարձագանքեց իմ կոչին։ Նույնիսկ կոմունիստ Նազիմ Հիքմեթը հարկ համարեց լռել։ Ըստ երևույթին գերադասել էր մոռանալ։ Իսկ ես ամոթ եմ զգում նրա և իր հայրենակիցների փոխարեն, որոնց պատանեկության տարիներին ճանաչում էի իբրև ասպետական և անթերի ժողովրդի զավակների։ Այնուամենայնիվ, ես հավատում եմ, որ մեռնելուց առաջ, դեռ կվերականգնվի նախկին հարգանքս թուրքերի նկատմամբ և հավատս՝ նրանց արդարամտության հանդեպ։ Այս ամբողջ խնդիրը, որ բարձրացնում եմ սույն նամակով, թելադրված է Թուրքիայի պատիվը փրկելու իմ անզուսպ ձգտումով։ Այն պատիվը, որ երկրի ժամանակավոր տիրակալները՝ երիտասարդ թուրքերը, ստորաբար գետնովը տվին։

Չէ՞ որ հրեաների և Արևելյան Եվրոպայի նմանված ժողովուրդների կոտորածը, կատարված Գերմանական 3-րդ կայսրության կառավարության կողմից, գուցե ամենանողկալին էր 20-րդ դարում, բայց ոչ միակը իր տեսակի մեջ։ Դրան նախորդած հայկական ջարդերը գուցե ավելի սարսափելի էին, քանի որ դա հայ ժողովրդի իսպառ բնաջնջման փորձն էր, որը կատարվում էր նույնքան հետևողականորեն և նույնքան սառնասրտորեն, որքան և 3-րդ կայսրության ոճիրը, սակայն այն միանգամայն անպատիժ մնաց։

Իսկ եթե դա լիովին վրիպել է աշխարհի ուշադրությունից, ապա ավելի վատ այդ աշխարհի համար, քանի որ դրանով աննկատելիորեն մթնոլորտ ստեղծվեց ապագա ոճիրների համար, գուցե և համաշխարհային մասշտաբով։

Ճիշտ չէր լինի ասել, թե հայկական մասսայական կոտորածին մասնակցում էին բոլոր թուրքերը։ Որոշ թուրքական ընտանիքներում հայերին թաքցնելու, նրանց համար փախուստի հնարավորություններ ստեղծելու և նույնիսկ, դիմադրություն ցույց տվող ապստամբ հայերին ուտելիք հասցնելու դեպքեր նույնպես եղել են և անհամեմատ ավելի հաճախ, քան առանձին գերմանացիների կողմից լեհերին ու հրեաներին փրկելու փորձերը (թեև այդպիսի դեպքեր էլ էին պատահում)։ Այն ժամանակ, անկասկած, Թուրքիայում կային այնպիսի ուժեր, որոնք դիմադրում էին կոտորածին. այդպես էր մուսուլմանական հոգևորականների մեծ մասը, հին ազնվական տոհմերն ու գյուղացիության զգալի տոկոսը։ Բայց մի՞թե այսօր պակասում են այնտեղ նման մարդիկ, որ կոտորածի 50-րդ տարեդարձին ոչ ոք հոգ չի տանում այդ անարգանքն իրենց վրայից թոթափելու համար։

Բայց թեպետ այն ժամանակվա Թուրքիայում բարի կամքի տեր մարդիկ շատ կային, պետական մարմինը մնում էր ոճրագործների ձեռքին, որոնք սառնասրտորեն և աշխատանքի կազմակերպվածության նորագույն եղանակներ գործադրելով, ոչնչացնում էին իրենց իսկ երկրում բնակվող 2 միլիոն հայ քաղաքացիներին։

Այդ մարդասպանության ամբողջ ընթացքը, հավանորեն հայտնի է Ձեզ, Ձերդ Մեծություն, Ֆրանց Վերֆելի «Մուսա լեռան 40 օրը» գրքից։ Բացի դրանից, ես ամփոփել եմ այդ խնդիրը իմ «Ժամապարհորդություն անհայտության մեջ», գրքույկում, որը խնդրել էի Ձեզ կարդալ։

Ստույգ լինելու համար ընտորև շատ սեղմ ու ամփոփ շարադրում եմ այդ ողբերգական դեպքերի պատմությունը։

Մասսայական մարդասպանությունը բուն Անատոլիայում, համենայնդեպս իր առաջին փուլում, սկսվել է ոստիկանական ակտով։ Բոլոր քաղաքներում հայտարարություններ երևացին, որոնցով հայ բնակչությանը առաջարկվում էր միայն ձեռքի բեռով որոշված ժամին հավաքվել հրապարակներում, դեպի նոր բնակավայրեր ուղղորվելու համար։ Հայերի տներն ու ամբողջ ունեցվածքը պետք է մնար «նոր բնակիչների՝ մուսուլմանների»։ Հրապարակները նախօրոք շրջապատվում էին հրացաններով ու մտրակներով զինված ոստիկաններով։ Այնտեղից էր սկսվում մահվան անվերջանալի երթը Սիրիական անապատի ուղղությամբ՝ անատոլիական ամառվա դժոխքի միջով։ Քաղցած ու ծարավ, մտրակների ու հրացանների խզակոթերի հարվածների տակ առաջ էին ընթանում մարդկային ստվերների անծայր շարանները... Ընկնողը մեռնում էր թուրք ոստիկանների կոշիկների տակ, կամ սպանվում հրացանի խզակոթով։ Շարքերից դուրս էին քշվում ամենագեղեցիկ կանայք ու բազմաթիվ բռնաբարություններից հետո ոչնչացվում։

Այնուհետև առանձնացվում էին բոլոր տղամարդիկ ու չափահաս պատանիները և քշվում ռազմաճամբարներ կառուցելու, իսկ ճանապարհի որոշ հատվածը կառուցելուց հետո սպանվում էին։ Թուրքական բանակի հայկական զորամասերի զինվորներին զինաթափ անելով, նրանց գնդակահարում էին իրենց իսկ ընկերները՝ թուրք զինվորները։ Այն տեղերում, ուր բացի հայերից բնակվում էին մուսուլմանական ազգային փոքրամասնություններ՝ քրդեր, չեչեններ, թուրք ոստիկանները նեղություն չէին կրում, այլ հայերի դեմ էին գրգռում քրդերին կամ չեչեններին, որպեսզի սրանք թուրք սպաների հսկողությամբ, անխնա կոտորեին տեղացի հայերին։ Տվյալ գյուղը, կամ գյուղաքաղաքը շրջապատվում էր զորքով, մոտակա բարձունքներին տեղադրվում էին թնդանոթներ, ապա այդպիսի հրետանային նախապատրաստություններից հետո, ոհմակը խուժում էր փողոցները և սպանում բոլոր բնակիչներին, մեծ մասամբ ուղղակի դանակով։ Ճշմարտության դեմ չմեղանչելու համար, պետք է նշեմ, որ ոչ միշտ և ոչ բոլոր քրդերն էին համաձայնում և մասնակից լինում այդ ստոր գործողություններին, իսկ ոմանք, ինչպես նաև բազմաթիվ թուրք գյուղացիներ, նույնիսկ փորձում էին հնարավորին չափ փրկել հայերին։

Դեպի Սիրիական անապատը քշվող կանանց վիճակն է՞լ ավելի սոսկալի էր... Նրանց՝ իրենց երեխաների հետ, բախտի քմահաճույքին թողեցին, փակելով այդ մահվան քարավանները Տեր-Զորի և Մեսքենեի միջև։

Այս ողբերգության շարունակությունը հավանաբար, հայտնի է Ձեզ, Ձերդ Մեծություն։

Դիմադրության շատ քիչ կենտրոններում միայն հայերին օգնության հասան ֆրանսիական, անգլիական կամ ռուսական ուժերը։ Բայց 1917 թվին ճեղքելով ռուսական ռազմաճակատը՝ թուրքերը խուժեցին Ռուսական Հայաստանի և Ադրբեջանի հողերը՝ իսպառ կոտորելով հայկական գյուղերի բնակիչներին։ «Իսկ լեռնային գետերն անցնելիս՝ մարդկանց դիակները նետում էին թնդանոթների անիվների տակ»,— նշում է լեհ գրող Ստեֆան Փերոմսկին, այն օրերին գրած իր գրքերից մեկում «Գարնանամուտ» վեպում։

Այնուհետև սկսվեց հայկական փոքրիկ պետության, որը ստեղծվեց այդ ժամանակաշրջանում, անհավասար և անհույս պայքարը դեռևս հզոր Թուրքիայի դեմ։

ԱՄՆ-ի Սենատը, հակառակ պրեզիդենտ Վիլսոնի ընդունած դիրքին և հակառակ ամերիկյան ժողովրդի մեծամասնության կամքին, ոչ միայն մերժեց որևէ օգնություն հասցնել հոգևարք ապրող պետությանը, այլև չէր ուզում ճանաչել այն։

Մեծ Բրիտանիան սկզբնական շրջանում մտադիր էր Հայաստանը դարձնել հակասովետական բաստիոն, բայց, երբ Դենիկինի սպիտակ բանակը ներխուժեց Ռուսաստանի խորքերը, նա հայտարարեց, որ Հայաստանն իրեն այլևս պետք չէ։ Ֆրանսիան նույնպես շտապով դուրս բերեց իր զորքերը Կիլիկիայից՝ թողնելով հրաշքով կենդանի մնացած հայերին, գազազած Թուրքիայի կամքին։

Դրանից հետո ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհը անտարբեր էր դիտում Ասիայի ամենակուլտուրական ժողովուրդներից մեկի սոսկալի հոգևարքը։ Մի ժողովրդի, որի պատմությունը գալիս է Բաբելոնի ու Ասորեստանի ժամանակներից, իսկ նրա կուլտուրական ազդեցությունը զգացվում է ամբողջ Մերձավոր Արևելքում (մեջբերումն անգլերեն)։

Ամբողջ երկրագունդն ընդգրկող Ձեր հսկայական գործունեության մեջ Դուք, Ձերդ Մեծություն, բազմիցս զբաղվել եք անկախության ձգտող գաղութային ժողովուրդների հարցով և Ձեր ու ՄԱԿ-ի նախորդ գլխավոր քարտուղարի արժեքավոր առաջարկության շնորհիվ այդ ժողովուրդները հերթով ազատագրվում էին։

Իսկ ի՞նչ կասեիք, հարգելի պարոն, որևէ գաղութի մայր երկրի մասին, որն այդպիսի ձգտումներին ի պատասխան՝ այնտեղ ուղարկեր մինչև ատամները զինված զորք և պարբերաբար տակնուվրա աներ այդ երկրի ամեն մի անկյունը՝ սպանելով նրա բոլոր բնակիչներին՝ տղամարդկանց, կանանց, ծերերին ու մանուկներին... Եվ այդ զարհուրելի ակտն ավարտելուց հետո լպիրշորեն հայտարարեր, թե տվյալ գաղութի անկախության հարցը այլևս ակտուալ չէ, քանի որ նրա բնակիչները ոչնչացված են։ Բայց թող այդ ոճրագործ կառավարությունը գոնե կարողանար իրեն արդարացնել նրանով, թե «գաղութի ժողովուրդը կատաղեցրել է իրեն անկախության հանդուգն ձգտումներով»։ Իսկ ի՞նչ կասեիք պարոն, այնպիսի կառավարության մասին, որն իսպառ կոտորեց երկու միլիոն բնակիչներին, որոնց կողմից կառավարության հանդեպ որևէ գործողություն չի նկատվել։ Այլ ուղղակի «ավանսով», որպեսզի հետագայում երբեք չկարողանան անկախության ձգտել։ Այդ կառավարության նկատմամբ Դուք, ամենայն հավանականությամբ, կանեիք այնպիսի հետևություն, որը կհամապատասխաներ Նյուրնբերգի միջազգային դատարանի որոշումներին, որոնցով մարդասպանությունը դիտվեց որպես ոճրագործություն ամբողջ մարդկության դեմ և որի համար սահմանվեց խիստ պատիժ։ Այդ որոշումները, որքան ինձ հայտնի է, ստացան Միջազգային օրենքի ուժ և մնում են ուժի մեջ։

Երիտթուրքական կառավարության՝ հայ ժողովրդի նկատմամբ 1915-ին (այսինքն՝ սրանից ուղիղ 50 տարի առաջ) գործած ոճիրը բոլոր գծերով վերաբերվում է վերևում ներկայացրած մարդասպանության մասին որոշման երկրորդ տարբերակին։ «Ավանսով» կատարված այդ ոճիրը բացարձակապես գրգռանքության հետևանք չէր։ Միակ պատճառաբանությունն այն էր, որ Թուրքիան այդ ժամանակ պատերազմ էր մղում Ռուսաստանի դեմ և կարծում էր, թե հայերը բարյացակամ են ռուսների նկատմամբ, որպես դավանակիցների, թեպետ այդ ենթադրությունը անգամ փաստաթղթերով ապացուցված չի եղել։

Թուրքական բանակի հայկական գնդերը ռուսների դեմ կռվում էին քաջաբար և նույնիսկ, շրջապատումից ազատեցին գլխավոր հրամանատար Էնվեր փաշային, որը քիչ անց, ձեռնարկեց հայերի իսպառ բնաջնջումը, լինելով դրա գլխավոր գաղափարախոսն ու կազմակերպիչը։

Վերևում արդեն գրել եմ, որ հայերին կոտորում էին ոչ միայն Թուրքիայի գաղութ Արևմտյան Հայաստանում, այլ օսմանյան կայսրության ամբողջ տարածքի վրա, ինչպես և այն ժամանակվա մայրաքաղաք Կոստանդնուպոլսում։ Կոտորում էին նրանց, որպես այլադավան և ազգային փոքրամասնություն, մի բան, որ Նյուրնբերգի միջազգային դատարանի որոշումների լույսի տակ, կարելի է դիտել իբրև մարդասպանության տիպիկ ձև։

Այսօր Թուրքիան ինչպե՞ս կարող է առաջ քաշել թուրք կիպրացիների իրավունքների պահանջը, երբ ինքը ազգային փոքրամասնությունների խնդիրները լուծում է հրացանի կամ դաշույնի միջոցով։ 1915-1920 թվականների ռազմարշավը հայերի նկատմամբ, դա հերթական իններորդ հայկական կոտորածն էր, հաշված 1877-ից։ Նույն ժամանակաշրջանում և ավելի ուշ, ժամանակ առ ժամանակ կատարվում էին նաև հույների, քրդերի, ասորիների (1915 թ.) կոտորածներ։ Իսկ 1876 թ.՝ բուլղարների հանրահայտ ջարդը։ Եվ միշտ այնպես էր ստացվում, որ բազմաթիվ թուրքեր դատապարտում էին այդ կոտորածը։ Նրանք, որ դատապարտում էին, իշխանություն չունեին, իսկ ովքեր իշխանություն ունեին, սպանում էին։

Ինչպես Ձեզ հայտնի է, Ձերդ Մեծություն, միջազգային տրիբունալի որոշումները պարտադիր են ոչ միայն ներկայի ու ապագայի համար, այլ նաև վերաբերվում են անցյալին։ Այդ որոշումներում դա-

(Շարունակությունը՝ 4-րդ էջում)

Ընկերությունը ընկերավարի է բաժանում ոսկին

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՈՍԿԵԲԵՐ ՀԱՆՔԱՎԱՅՐԵՐԻ ՃԱԿԱՏԱԳՐԻ ՄՏԱՀՈԳՈՒԹՅԱՄԲ

Սույն հրապարակման առիթը «Գործարար շաբաթ» թերթում (8.11.98 թ.) տպագրված «Հանքավայրերի շահագործումը գերական խնդիր» հոդվածն է, իսկ բուն պատճառը՝ անհանգստությունն ու մտահոգությունը Հայաստանի ոսկեբեր հանքավայրերի հետագա ճակատագրի համար։

Եվ այսպես, նշված հոդվածից պարզվում է, որ «Արարատի ոսկու կորզման ընկերություն» (AGBC) համատեղ ձեռնարկությունը Հայաստանի ոսկու երկու հանքավայրերի՝ Սոտքի և Մեղրաձորի, շահագործման, Արարատի ոսկու կորզման ֆաբրիկայի վերակառուցման ու վերազինման համար նախատեսել է 100 մլն ԱՄՆ դոլար, որից 13 մլն դոլարը՝ Արարատի հարստացման ֆաբրիկայի վերակառուցման ու վերազինման համար։ Վերջինն արդեն իսկ ծախսվել է, իսկ մնացած 87 մլն դոլարը նախատեսված է ոսկու վերը նշված երկու հանքավայրերի լրահետախուզման (որի անհրաժեշտությունը խիստ կասկածելի է), շահագործական աշխատանքների նախապատրաստման և ապա շահագործման համար։ Ընդ որում, միայն Սոտքի հանքավայրի նշված աշխատանքների կատարման համար նախատեսված է 35—40 մլն դոլար։ Սակայն հոդվածից չի երևում, թե այդ 35—40 մլն դոլարը որքան ժամանակում պետք է ծախսվի՝ մեկ տարո՞ւմ, թե շահագործման ամբողջ ժամանակահատվածում, որն ըստ հոդվածի, կարող է կազմել 7+4=11 տարի։ Մեղրաձորի հանքավայրի համար ներդրումների չափը նախատեսված է 12—15 մլն դոլար, իսկ շահագործման ժամանակահատվածը՝ 7 տարի։

Հոդվածից, որը գրվել է «Արարատի ոսկու կորզման ընկերություն» (AGBC) համատեղ ձեռնարկության գլխավոր տնօրեն, պարոն Ջոն Լյուինսի հարցազրույցի հիման վրա, պարզորոշ երևում է, որ Սոտքի և Մեղրաձորի հանքավայրերի շահագործման դեպքում հարստացման ենթակա, այսինքն՝ հանքավայրերից արդյունահանվող հանքաքարերի ընդհանուր քանակը ամսեկան կազմելու է 190 հազ. տոննա, կամ 2280 հազար տոննա տարեկան, որից, ըստ հոդվածի, պետք է կորզվի 150—160 հազար ունցիա ոսկի։ Այս քանակը մեր «չափի ու կշռի» վերածած, կարող է կազմել մոտ 4860 կգ (միջինը)։

Արդյունահանվող հանքաքարերի և կորզվող ոսկու քանակներից պարզ է դառնում, որ նշված ընկերությունը պլանավորել է մեկ տոննա հանքաքարից արդյունահանել (կորզել) մոտ 2,13 գրամ ոսկի, որը նշված երկու հանքավայրերի համաքերված միջին պարունակություններից (7,85 գ/տ) ցածր է մոտ 3,7 անգամ։ Ասենք, որ Սոտքի հանքավայրի բաց հանքից արդյունահանվող հանքաքարում ոսկու միջին պարունակությունը կազմում է 7,42 գ/տ, իսկ ստորգետնյա շահագործման ենթակա հանքաքարում՝ 6,35 գ/տ (ստորգետնյա եղանակով շահագործումը կարող է սկսվել ավելի քան 2 տարի հետո) և Մեղրաձորի հանքավայրից արդյունահանվող հանքաքարում՝ 9,58 գ/տ։

Այս հանքավայրերի շահագործման նախագծերով նախատեսված է երկու հանքավայրից արդյունահանվող հանքաքարերը, 4:1-ի հարաբերությամբ (4 բաժին Սոտքի հանքավայրից և մեկը՝ Մեղրաձորի հանքավայրից) միմյանց խառնելով, կազմել «ապրանքային» հանքաքարի բովախառնուրդ (շիխտա) և ուղարկել հարստացման ֆաբրիկա։ Եթե հանքաքարերի արդյունահանման ժամանակ դրանց աղքատացում տեղի չունենա (որը ընդհանրապես բացառված է), ապա այդպիսի բովախառնուրդի միջին պարունակությունը պետք է կազմի՝ $(7,42+4+9,5\times1):5=7,85$ գ/տ։ Բայց, քանի որ հանքաքարերի արդյունահանման ժամանակ աղքատացումն անխուսափելի է, որը տեղի է ունենում օգտակար հանածոների հանքաքարերի և ներփակող՝ կողային աղքատ և «դատարկ» ապարների միախառնման հետևանքով, ուստի «ապրանքային» հանքաքարի մեջ օգտակար տարրի, տվյալ դեպքում ոսկու, պարունակությունը տեսականորեն հաշվածից ցածր է լինում։ Հանքաքարերի աղքատացման գործակիցը ուղղակի կապի մեջ է օգտակար հանածոյի հանքային մարմնի հզորության հետ, այսինքն՝ որքան փոքր է հանքային մարմնի հզորությունը (ոչ մասնագետների համար՝ հաստությունը), այնքան փոքր է աղքատացման գործակիցը, հետևապես՝ մեծ է «ապրանքային» հանքաքարի աղքատացումը, և ընդհակառակը։

Եվ այսպես, քանի որ Մեղրաձորի հանքային մարմինները ներկայացված են ոչ հզոր՝ երակային տիպի մարմիններով, ուստի նրանց հանքաքարերի աղքատացման գործակիցը ընդունված է 0,6, այսինքն՝ տվյալ հանքավայրի շահագործման ժամանակ, արդյունաբերական հանքաքարերի հետ միախառնվող աղքատ կամ «դատարկ» ապարների քանակը կազմում է 40 տոկոս։ Եվ քանի որ Սոտքի հանքավայրի հանքային մարմինները ներկայացված են ավելի հզոր՝ գոտիանման մարմիններով, դրանց հանքաքարերի աղքատացման գործակիցները՝ բաց հանքով շահագործման համար ընդունված է 0,88, իսկ ստորգետնյա շահագործման համար՝ 0,85 (մեր հաշվարկներում ընդունում ենք 0,85 գործակիցը)։ Այսպիսով, հաշվի առնելով Սոտքի և Մեղրաձորի հանքավայրերից արդյունահանվող հանքաքարերի անխուսափելի աղքատացումը՝ «ապրանքային» հանքաքարում ոսկու միջին պարունակությունը կկազմի՝

$$[(7,42\times0\text{-}85+4)+(9,58\times0,6\times1)]:5=6,19 \text{ գ/տ}$$

Ի՞նչ է ստացվում։ Եվ կամ ո՞վ, ո՞ւմ է խաբում։ Ինչո՞ւ են պարոնայք կանադացիները (չեմ բացառում նաև մերոնց մասնակցությունը) արհեստականորեն փոքրացնում կորզվող ոսկու քանակը։ Ոչ ոք ինձ համոզել չի կարող, որ Արարատի ֆաբրիկայի աղքատ հարստանյութերից 0,5 գ/տ ոսկի կորզող ընկերության հետագա կորզման գործակիցը կարող է նվազել այնքան, որ 6,19 գ/տ-ի փոխարեն կորզվի 2,13 գ/տ, կամ կորզման գործակիցը 0,9-ից հասնի 0,34-ի։ Այն էլ այն դեպքում, երբ ընկերությունը, ֆաբրիկայի վերակառուցման ու վերազինման (նորագույն տեխնիկայով ու տեխնոլոգիայով հագեցման) համար արդեն իսկ ծախսել է 13 մլն դոլար և այդ նորագույն տեխնիկայի ու տեխնոլոգիայի օգնությամբ, ֆաբրիկայի աղքատ (0,6—0,7 գ/տ հարստանյութերից կորզում է 0,5 գ/տ ոսկի։

Եզրակացությունը միանշանակ մեկն է. հենց այսօրվանից նախապատրաստվում է մեր ոսկու թալանի գործը։ Արդյունահանված ու կորզված ոսկին զտման նպատակով ուղարկվելու է արտասահման, հենց թեկուզ և Անգլիա, ու, այնտեղ էլ վաճառվի՝ առանց իրական քանակի մասին մեզ տեղեկացնելու։

«Գործարար շաբաթ» թերթի նշված հոդվածում գրված է, որ հարստանյութերից տարեկան արտադրվում է 24 հազար ունցիա ոսկի։ Այսինքն, պետք է մտածել, որ 1998 թ. ընկերությունը արդեն իսկ կորզել է 753,6 կգ ոսկի։ Մնում է հարցնել՝ ո՞ւր է այդ ոսկին և ո՞ւր է մեր (Հայաստանի) բաժինը, որը պետք է կազմեր դրա 50 տոկոսը, այսինքն՝ 376,8 կգ։

Հոդվածում գրված է՝ «Ըստ Ջոն Լյուինսի, կատարված, ինչպես նաև Սոտքի և Մեղրաձորի հանքավայրերի համար նախատեսվող ներդրումները կծախսածածկվեն հանքավայրի շահագործման պահից 5 տարի անց»։ Քննարկենք այս հարցը։

Նախ, գրվածից պարզորոշ երևում է, որ պարոն Լյուինսը հաշվի մեջ չի մտցնում 1998 թ. ֆաբրիկայի հարստանյութերից արդեն իսկ արդյունահանված 753,6 կգ և 1999 թ. նույնքան, եթե ոչ ավելի, արդյունահանվող ոսկու քանակները, որն էլ, ինքնըստինքյան, արդեն խաբեություն է։ Եվ երկրորդը, եթե նշված երկու հանքավայրերից տարեկան արդյունահանվի նախատեսված 2,28 մլն տ հանքաքար և կորզման ժամանակ ոսկու «կորուստը» հարստանյութերում կազմի թեկուզ և 10 տոկոս (զարգացած երկրներում կիրառվող տեխնոլոգիայի պայմաններում այն կազմում է 5—8 տոկոս), ապա, ըստ մեր հաշվարկների, ընկերության ստացած ոսկու քանակը տարեկան կարող է կազմել 12700 կգ, որը համաշխարհային շուկայում, ասենք՝ Լոնդոնի բիրժայում, այժմյան գործող ամենացածր գներով (մեկ գրամը՝ 12 դոլար), ընկերությանը կարող է բերել 152,4 մլն դոլար։

Հոդվածում նշված է, որ Արարատի ոսկու կորզման ֆաբրիկայում ամսական 125—130 հազ. տ հարստանյութերի մշակման համար ծախսվում է 0,5 մլն դոլար։ Հանքավայրերի շահագործման դեպքում, մշակման ենթակա հանքաքարերի քանակը հարստանյութերի համեմատ կավելանա ընդամենը 1,5 անգամ։ Բայց եթե հաշվի առնենք նաև այն, որ հանքաքարերը այս դեպքում պետք է ենթարկվեն փշրման, որի հետևանքով կատարված ծախսերը կարող են ավելանալ 20 տոկոսով, ֆաբրիկայի ծախսերը ամսական կկազմեն $(0,5\times1,5)+(0,5\times1,5)\times20$, բաժանած 100-ի $=$ 0,9 մլն դոլար։ Իսկ տարեկան՝ $0,9\times12=10,8$ մլն դոլար։

Սոտքի հանքավայրերից բացհանքով հանքաքարի արդյունահանման և այն Արարատի ոսկու կորզման ֆաբրիկա փոխադրելու համար մեկ տոննա հանքաքարի վրա կծախսվի 21,66 դոլար, իսկ Մեղրաձորի հանքավայրից՝ 39,76 դոլար։ Նշված երկու հանքավայրերից արդյունահանվող՝ 2,28 մլն տ հանքաքարերի արդյունահանման և Արարատի կորզման ֆաբրիկա փոխադրելու համար կծախսվի՝ $(2,28\times0,8\times21,66)+(2,28\times0,2\times39,76)=57,64$ մլն դոլար։

Այսպիսով, «Արարատի ոսկու կորզման ընկերություն» (AGBC) համատեղ ձեռնարկության տարեկան ամբողջ ծախսերը կարող են կազմել՝ $57,64+10,8=68,44$ մլն դոլար, իսկ տարեկան շահույթը՝ $152,4-68,44=83,96$ մլն դոլար։

Այս դեպքում հարց է առաջանում. ինչո՞ւ և ինչպե՞ս կարող են «կատարված և նախատեսվող ներդրումները ծախսածածկվել հինգ տարվա ընթացքում», որի մասին գրված է հոդվածում։ Սա, արդյոք, չի՞ խորացնում սկսած խաբեությունների արմատները. չե՞ն փորձում, արդյոք, համոզել մեզ, որ այդ հանքավայրերի շահագործման համար կատարվող ներդրումները անհրաժեշտ են ու, դեռևս, մի քիչ էլ պակաս։

Մեր կարծիքով ներդրումների անվան տակ այդ միջոցները «ծախսվում» են բոլորովին այլ նպատակներով, քանի որ 100 մլն դոլարի ներդրումների անհրաժեշտությունը չկա։ Նշված երկու հանքավայրերը, ԽՍՀՄ-ի օրոք, արդեն իսկ շահագործվել են և դրանց շահագործման համար բոլոր նախապատրաստական աշխատանքներն արդեն իսկ կատարված են, իսկ օժանդակ փորվածքները՝ անցած։ Դրանցում հանքաքարերի արդյունահանման համար հարկավոր կլինի կատարել միայն որոշակի ծավալների վերականգնողական աշխատանքներ, որոնց համար մեծ ներդրումներ, համենայն դեպս 87 մլն դոլարի, չեն պահանջվում։ Եվ, վերջապես, «Արարատի ոսկու կորզման ընկերության» գլոբալ ծրագրով՝ «Հայաստանի ոսկու արդյունահանման զարգացման» համար նախատեսված ամբողջ 100 մլն դոլարի ներդրումները, մեր հաշվարկով, ծախսածածկվում են երկու տարուց էլ շատ պակաս ժամանակահատվածում։

Ասենք նաև, որ «տեխնիկատնտեսական հիմնավորման և ինժեներական աշխատանքների վրա արդեն ծախսված է 5—6 մլն դոլար»-ը խիստ կասկած է հարուցում։ Նմանատիպ աշխատանքները, ԽՍՀՄ-ի օրոք, կատարվում էին տասնապատիկ անգամ ավելի փոքր ծախսերով և, չեմ կարծում, թե սեփականատերը այնքան շռայլ գտնվի, որ իր փողերը հենց այնպես դեն շպրտի։ Սեփականատերը, անվանեք նրան կապիտալիստ, ինչ որ անում է՝ անում է խիստ նպատակային և առանց ավելորդ ծախսերի։ Իսկ այստեղ ցույց տրված «ծախսերը», ըստ մեզ, բոլորովին այլ հիմքեր ու պատճառներ ունեն, որոնց պարզաբանման նպատակով էլ գրվել է սույն հոդվածը։

«Գործարար շաբաթում» գրված վերջին նախադասությունը՝ «Հայաստանն այլ երկրներից շահեկանորեն տարբերվում է մասնագետ կադրերի առկայությամբ, կառավարության կողմից իր պարտականությունների ճշգրիտ կատարմամբ, ինչպես նաև ներդրման համար բարենպաստ մթնոլորտով», ըստ մեզ, չի համապատասխանում իրականությանը։ Այդ խոսքերը, պարոն Լյուինսի կողմից, շռայլորեն ասվել են զուտ կառավարական այրերին սիրաշահելու, նրանց, ինչպես նաև մեր ժողովրդի ու մասնագետների զգոնությունը թթացնելու և իրենց «սև» գործերն անխափան իրագործելու նպատակով։ Բոլոր այն երկրները, որոնք թվարկված են «Գործարար շաբաթ»-ի հոդվածում և որտեղ պարոն Լյուինսը և իր գործընկերները աշխատել են (Ավստրալիա, Հարավային Աֆրիկա, Ռուսաստան և Ուկրաինա) վիճակը շատ ավելի բարվոք է, քան մեզ մոտ՝ Հայաստանում։ Այստեղ բացառություն կարող է կազմել միայն Մոնղոլիան, որում, իրոք, մասնագետ կադրերի պակասն զգացվում է։

Ապրիլի 14-ի երեկոյան, ՀՀ Ազգային ժողովի պատգամավոր Վահագն Խաչատրյանի հարցն առնչվում էր Արարատում ոսկու կորզման աշխատանքների ընթացքին ու Կանադայի Fist Dynasty Mines ֆիրմայի հետ կապված պայմանագրի բովանդակությանը։ Հարցին պատասխանեց արդյունաբերության նախարար Հ. Գևորգյանը, որի պատասխանից տեղեկացանք, որ Արարատում կորզվող ոսկու 50 տոկոսը մերն է և պետք է մնա Հայաստանում։ Սա մեկ անգամ ևս հաստատեց մեր այն համոզմունքը, որ մեր հանքաքարերից կորզվող ոսկու պարունակությունները կրկնակի ու եռակի անգամ նվազեցվում են միտումնավոր։ Նախ, Հայաստանին հասանելիք տարեկան 6,35 տոննա ոսկու փոխարեն կտրվի 2,43 տոննա, և, երկրորդը՝ Հայաստանից վճարվող հարկերը խիստ նվազ կլինեն։

Այս իսկ պատճառով հարցս ուղղում եմ ՀՀ կառավարությանը։ Մեծարգո պարոնայք, ինչո՞վ է շահագրգռված Հայաստանի Հանրապետությունը, մեր ժողովուրդը և անձամբ դուք, որ կայացրել եք մեր երկրի այս ահավոր թալանի գործարքը։ Մի՞թե պարոնայք Լյուինսը և իր գործընկերները այնքան խելոք են, որ կարողացել են խաբել, մոլորեցնել ու հիմարացնել մի ամբողջ ժողովրդի, նրա մտավորականությանը, մասնագետներին և վերջապես՝ կառավարությանը։ Համոզված եմ, որ այդպես չէ։ Ոչ ոք և ոչ մեկին էլ չի խաբել և չի հիմարացրել։ Ուղղակի կան այս գործարքում շահագրգռված մարդիկ, որոնք էլ գիտակցաբար «խաբվում են» և օգնում ու օժանդակում մեր երկրի թալանին։

Մեր կարծիքով, կորզվող ոսկու իրական քանակը թաքցնելու նպատակով էլ ընկերությունը չի շտապում, կամ էլ չի ցանկանում Հայաստանում կառուցել ոսկու զտման գործարան, որը նախատեսված է ծրագրով։ Դա չի արվում, որպեսզի զտման պատրվակով էլ հնարավորություն ունենա կարճ ժամանակահատվածում (հանքաքարերի արդյունահանման քանակները մեծացվել են տասնապատիկ անգամ) Հայաստանից անարգել դուրս տանել մեր ժողովրդի հարստությունը։

Հարգելի հայրենակիցներ, հարգելի մտավորականներ, պատրաստվել և արդեն իսկ իրականացվում է մեր հայրենիքում կատարվող հերթական նոր գործարքը (խոշորագույն)՝ Հայաստանի ոսկու պաշարների թալանի զազրելի գործը։ Եկեք համատեղ մտածենք՝ կանխելու այդ թալանը։

Հրաչիկ ԱՎԱԳՅԱՆ
Երկրաբանահանքաբանական գիտությունների դոկտոր

ԲԱՑ ՆԱՄԱԿ ՄԱԿ-Ի ԳԼԽԱՎՈՐ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐԻՆ

(Սկիզբը՝ 3-րդ էջում)

տապարտված հիտլերյան ռեժիմի բոլոր ոճիրները տեղի են ունեցել նախքան դատարանի առաջին նիստը և չնայած դրան, հենց այդ որոշումների հիման վրա բանտարկվեցին ու պատիժ կրեցին 3-րդ կայսրության մարդասպան ապարատի բոլոր գլխավոր կազմակերպիչները: Գերմանական Ֆեդերատիվ Հանրապետությունը միակ պետությունն է կարծես, որ համարում է, թե պատերազմից հետո անցած 20 տարին ռազմական հանցագործներին ազատում է պատասխանատվությունից ու պատժից: Մինչդեռ, աշխարհի գրեթե բոլոր մյուս պետությունները պնդում են, որ այդպիսի ոճիրները վաղեմության պատճառով անպատիժ չպիտի մնան: Նույնիսկ Գերմանիայի Ֆեդերատիվ Հանրապետության կառավարությունը, որ տարբեր պատճառներով այս հարցերում հատկապես կաշկանդված է իր ներքին քաղաքականության շնորհիվ, հրաժարվում է միայն առանձին անհատ ոճրագործներին հետապնդելուց, բայց չի առարկում կատարված ոճրի համար փոխհատուցման օրենքի դեմ, որքանով որ սկզբունքորեն դա հնարավոր լինի:

Այս դեպքում խոսքս վերաբերում է հատկապես հայ ժողովրդի փոխհատուցմանը: 1915-ի ոճրագործությունը կազմակերպողներից քչերն են մինչև այժմ ապրում, իսկ նրանք, որ դեռ ապրում են, այն ողբերգական ժամանակներում նրանք շատ-շատ եղել են երկրորդական դեմքեր, փոքր մարդիկ: Մնում է միայն ափսոսալ, որ թուրքերը ժամանակին չպատժեցին թուրք ոճրագործներին: Այսօր արդեն կոնկրետ անհատներին կոնկրետ պատիժ սահմանելու համար ուշ է:

50 տարի առաջ կատարված հայկական եղեռնի համար, պետք է փոխհատուցման այնպիսի ձև գտնել, որ տուժած կողմը բավարար համարի... Եթե միայն հնարավոր է որևէ հատուցում 3 միլիոն կոտորվածների և ամենաքիչը դրա կրկնակի թվով չծնված զավակների դիմաց, որոնք թուրքերի ձեռքից մահ են գտել դեռևս սաղմնավորվելուց առաջ...

Այդ փոխհատուցման միակ ձևը, որի մասին արժե խոսել, այն է, որ իսկական ժառանգներին, այսինքն՝ աշխարհով մեկ ցրված հայերին, վերադարձնել իրենց նախնիների հողերը, որոնց սահմանները պետք է որոշվեն փոխադարձ համաձայնությամբ:

ՀԻՄՆԱՎՈՐՈՒՄ. Թուրքերը իրավունք չունեն օգտվելու հայկական հողերից, քանի որ տիրացան դրան փաստորեն, մարդասպանության ճանապարհով, այսինքն՝ մարդկության դեմ ոճիր գործելով: Այն փաստը, որ մինչև հիմա նրանք օգտվում են այդ հողերից, սարսափելիորեն հակասում է արդարության տարրական հիմունքներին. չէ՞ որ դա պարգև է՝ ցեղասպանության համար:

Այսօր թուրք-Հայաստանի հարցին միջազգային իրավունքը կարող է մոտենալ ԵՐԿՈՒ ՏԵՍԱԿԵՏԻՑ, նայած որ կողմից կդիտվի այդ խնդիրը. թուրքերի կողմից կոտորված մարդկանց թվի՞ց, թե՞ թուրքերի կողմից հայոց հողերի անօրինական օգտագործման տեսակետից: Բայց երկու հայեցակետն էլ ի վերջո հանգեցնում են միևնույն եզրակացության:

ԱՌԱՋԻՆ ՏԵՍԱԿԵՏԻՑ այդ հարցը ես վերևում արդեն ձևակերպեցի Նյուրնբերգյան միջազգային դատարանի որոշումների հիման վրա: Ըստ այդ որոշումների, Թուրքիան պարտավոր է փոխհատուցել կատարված ցեղասպանության դիմաց: Թուրքերն ասում են.

1) Մի հայկական պետություն (այսինքն՝ Սովետական Հայաստանը) գոյություն ունի, արդեն, ուրեմն կարիք չկա ստեղծելու երկրորդ Հայկական պետություն:

2) Հայ պանդուխտների թիվն այնքան մեծ չէ, և դա իրավունք չի տալիս նրանց խոսելու ամբողջ ժողովրդի անունից, ինչպես նաև իրավունք վերապահելու նրանց, այդ տերիտորիայի նկատմամբ:

Թույլ եմ տալիս ինձ նախօրոք պատասխանելու այդ երկու առարկությունն ե ր ի ն:

1) Հայկական ՍՍՌ-ն փոքր, անբերրի լեռնային երկիր է (29,8 քառ. կմ, այսինքն՝ 11,500 անգլիական քառակուսի մղոն), որն ի վիճակի չէ տեղավորելու ավելի շատ բնակիչների, քան ներկայումս ունի (1,9 միլիոն, որից մոտ 1,5 միլիոն հայ): 2) Ամբողջ աշխարհում չկա մի հայ, որը չփափագեր հայոց պատմական հողերի ազատագրումը: Դա հավասարապես վերաբերում է թե Հայաստանի Սովետական Հանրապետությունում ապրող հայերին, թե ՍՍՌՄ-ի այլ հանրապետություններում ապրող հայերին, ինչպես և ՍՍՌՄ սահմաններից դուրս բնակություն հաստատած հայերին: Այդ հարցում ամբողջ հայության ձգտումը միասնական է: Որպես ապացույց կարող եմ ցույց տալ մոտ հազար նամակ աշխարհիս գրեթե բոլոր հայկական բնակավայրերից:

Վերևում գրել եմ արդեն, որ եթե 1915—1920 թթ. թուրքերի կատարած կոտորածները չլինեին, հայերի ընդհանուր թիվը (առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ նրանք մոտ 5 միլիոն էին) 50 տարում կկրկնապատկվեր ի հաշիվ չծնվածների, 6 միլիոնի: Սա ևս որպես թուրքերի «մարդասիրության» երկրորդ արդյունք: Ավելին՝ բավական է պարզաբանել այն փաստը, որ հայ պանդուխտների թիվն այսօր շատ մեծ չէ, ինչո՞ւ, կա նաև ուծացման խնդիրը: Այնուամենայնիվ, Սովետական Հայաստանի սահմաններից դուրս՝ թե ՍՍՌՄ-ում և թե արտասահմանում, այժմ ապրում են 2,5-3 միլիոն հայ, իսկ նրանց պահանջված տերիտորիան (եթե թուրքերը համաձայնեն խաղաղ ճանապարհով լուծելու այդ հարցը) սահմանազատվում է եռանկյան մեջ, ելքով դեպի ծովը, դեպի Վանա լիճը և դեպի Իրան: Դա պատմական Հայաստանի, ինչպես նաև Սևրի համաձայնագրում նշված տերիտորիայի հազիվ մի աննշան մասն է միայն, որ ընդամենը կազմում է հազիվ 50 հազար քառ. կմ կամ մոտ 20 հազար անգլիական մղոն՝ 2,5—3 միլիոն բնակչի համար, այսինքն՝ մոտավորապես 50—60 հոգի, քառ. կմ-ի վրա: Համեմատած քիչ բնակեցված և վատ իրացված հողերի հետ այդ խտությունը կարելի է նեղվածք համարել, որովհետև մի քանի անգամ դա գերազանցում է այդ նույն տերիտորիայի ներկայիս խտությանը: (1950 թվին Վանի Վիլայեթը ամբողջ Թուրքիայում ամենափոքր խտությունն է ունեցել՝ 1 քառ. կմ վրա 8 հոգի, այսօր էլ հավանաբար նույնն է):

Հայոց հարցի վերջնական լուծման իմ առաջարկություններին անցնելուց առաջ, թույլ կտամ ինձ անելու մի երկու լրացուցիչ դիտողություն ևս: Հաճելի է դա թուրք կառավարությանը, թե ոչ, այդ միևնույն է: Արևմտյան Հայաստանն անպայման վերաշինվելու է: Հնարավոր չէ ետ դարձնել պատմության ընթացքը, ինչպես հնարավոր չէ այլևս աշխարհի առաջ գաղտնի պահել թուրքերի կատարած սարսափելի ոճրագործությունը: Իսկ գաղութակալության վերացման տարիների մթնոլորտը, մանավանդ, Ասիայի և Աֆրիկայի ազատագրվող ժողովուրդները, որոնք շատ զգայուն են ժողովուրդների միջև հարաբերությունների բարոյականության հարցում, հայերին այսօր պետք է նրանց քաղաքական օժանդակությունը: Այդ պետությունները ծայրահեղ անհրաժեշտության դեպքում կարող են միջազգային ասպարեզում շատ տհաճություններ պատճառել Թուրքիային՝ նրան հանցավորի վիճակի մեջ դնելու նպատակով:

Բայց նման ծայրահեղությունները բնավ չեն մտնում տվյալ նամակի հեղինակի մտադրությունների մեջ: Չէ՞ որ ես հավատում եմ, որ հայոց հարցը կարելի է լուծել այլ ճանապարհով, այն է՝ երկու կողմերի համար էլ փոխշահավետ, փոխադարձ զիջումների ճանապարհով, որպիսի փորձերն այս ուղղությամբ, վերևում արդեն հիշատակված իմ մտքերն են, ուղղված թուրք մտավորականներին և որտեղ այդ ամբողջ խնդիրը հանձնում եմ իրենց՝ թուրքերի խղճին: Այդ իմ նամակը հսկայական արձագանք գտավ ամբողջ աշխարհի հալածանք վայրերում, մինչդեռ, թուրքերը լռությամբ անցան նրա կողքով:

Երկրորդ փորձը, Ձերդ Մեծություն, Ձեզ հասցեագրված սույն նամակն է, իմ կոնկրետ խնդրանքով, որ Դուք բարեհաճեք այն տրամադրել Թուրքիայի ներկայացուցիչներին, որպեսզի նրանք իմ թեզերը ներկայացնեն իրենց կառավարությանը: Եվ ապա տեղեկացնեն Ձեզ, թե արդյո՞ք թուրքական կառավարությունը հակվա՞ծ է այդ թեմայի շուրջը էական բանակցություններ վարելու, թե՝ ոչ:

Հակառակ նրան, որ հայերը սարսափելիորեն տուժած կողմն են, և բնավ էլ պարտավոր չեն որևէ ծախս հոգալու, Թուրքիայի կողմից հանիրավի հափշտակված իրենց հողերը ետ ստանալիս, սակայն լիազորված եմ զգում հայտարարելու, որ փոխըմբռնման հասնելու դեպքում, հայերը պատրաստ են Թուրքիային վճարելու հողի և այլ անշարժ արժեքների դիմաց:

Այս խնդրի մասին սպասում ենք կոնկրետ առաջարկությունների:

Անվիճելի է մի բան՝ տերիտորիալ լիակատար սուվերենության դեպքում Արևմտյան Հայաստանը մտադիր չէ քաղաքական որևէ չափով կախման մեջ լինելու Թուրքիայից և ոչ էլ Սովետական Միության կազմի մեջ մտնելու, նա չի մտնելու նաև Սովետական Միության դեմ ուղղված և ոչ էլ Թուրքիայի կամ նրա դաշնակիցների դեմ գործող որևէ բլոկի մեջ:

Այնուհետև, փոխըմբռնման դեպքում, հայերի տերիտորիալ պահանջները սահմանափակվելու են նվազագույնով: Հայերի պահանջած տարածությունը հավասար է մոտ 50 հազար քառ. կմ (մոտ 20 հազար անգլիական քառ. մղոն) այնպես որ, նոր պետությանը ապահովի անկախության համար անհրաժեշտ բոլոր հիմնական երաշխիքները, և ուրիշ ոչինչ: Այս դեպքում, նա պետք է ունենա թեկուզ սիմվոլիկ ելք դեպի ծով, ինչպես և հայ ժողովրդի նկատմամբ բարեկամաբար տրամադրված Իրանի լայն աջակցությունը: Չունենալով դրանցից մեկը կամ մյուսը, նա կախման մեջ կընկնի Թուրքիայից կամ Սովետական Միությունից: Սովետական Միությունը որպես արտաքին շատ բարդ քաղաքականություն ունեցող մեծ տերություն, միշտ չէ, որ կկարողանա աջակից լինել Հայկական Արևմտյան պետությանը: Վերոհիշյալ նկատառումներով Արևմտյան Հայաստանը պիտի ընդհանուր սահման ունենա այնպիսի մի պետության հետ, որը բարյացակամ լինի իր նկատմամբ և թույլ տա նրան, իր տարածքով կապ պահպանել ամբողջ աշխարհի հետ, մանավանդ՝ Ասիայի, դա Պարսկաստանն է:

Անցնում եմ, Ձերդ Մեծություն, հայերի կողմից պահանջվող տարածքի ստույգ նկարագրությանը: Այդ տարածքը, որից հայերը ոչ մի դեպքում հրաժարվել չեն կարող, Թուրքիան պետք է բարեհաճի ճանաչել որպես բացարձակ մինիմում: Այդ տարածքի սիրտը կազմում են այն հողերը, որոնք 1914-ից առաջ պատկանել են Ցարական Ռուսաստանին (առանց Արդվինի շրջանի, որ հայերը չեն ակնկալում): Այնուհետև, սկսած այնտեղից, որ Ռուսաստանի հին սահմանը կտրում էր Ճորոխ գետը, մոտավորապես հարավային լայնության 41 աստիճան բարձրության վրա և ընդհուպ մինչև ծովը. պահանջվող տարածքի հյուսիսային սահմանը շարունակ կանցներ զուգահեռականի երկայնքով մոտ 110 կմ (մոտ 70 անգլ. մղոն): Այսպիսով, Թուրքիային կմնար Արդվինի ամբողջ մարզը, ինչպես նաև ծովափի մեծ կտորը Արդահանով ու Աղինայով:

Իսկ Արևմտյան Հայաստանը կստանար ծովափնյա նեղ մի շերտ, մոտ 25 կմ (15—16 անգլ. մղոն) լայնությամբ, երկու փոքրիկ գետերի գետաբերանների միջև Ռիզե կոչվող մի բնակավայրով: Դրանից արևմուտք վերոհիշյալ փոքր գետաբերանի մոտ նոր պետության արևմտյան սահմանը կանցներ թեք, մինչև Պագիներ գյուղաքաղաքը: Այսպիսով, Թուրքիային կմնար այդ հանգուցային կետը, Էրզրումի հետ, ապա 50 զուգահեռականի երկայնքով կհասներ Ցարական Ռուսաստանի և Թուրքիայի սահմանին:

Այնտեղ, ուր այդ սահմանը կտրում է 43 միջօրեականը, նոր սահմանը կտրուկ կթեքվեր հարավ ու շարունակ գնալով այդ միջօրեականով, կհասներ Վանա լիճը: Այնտեղից էլ կանցներ այդ լճով մինչև «Հայոց Ձոր» գետի գետաբերանը (Հայոց Ձոր—հայկական անունն է թուրքականը չգիտեմ— Բ. Գ.), որ լճի հարավ-արևմտյան մասում է: Եվ, վերջապես, այդ գետով կթեքվեր արևելյան ուղղությամբ ու այդ միակ հատվածում կհասներ Սևրես տանող ճանապարհին, որն էլ իրեն կհասցներ Իրանի սահմանը:

ՀԻՄՆԱՎՈՐՈՒՄԸ. ա. Թվում է, թե կարիք չկա հիմնավորելու վաղեմի ռուսական Հայաստանի տարածքը, (որը մի քանի անգամ Թուրքիայի սակարկության առարկան է եղել) հայերին հանձնելու անհրաժեշտությունը: Այն որպես մի տարածք, որ ժամանակին՝ Հայաստանի և Սովետական Ռուսաստանի համար ողբերգական պահին, անիրավացիորեն հանձնվել է Թուրքիային:

բ. Վանա լճի և Իրանի սահմանի միջև եղած ուղղանկյունը հայերին հանձնելը թելադրվում է բացարձակ անհրաժեշտությամբ: Իրանի հետ հարևանության անհրաժեշտության մասին վերևում արդեն խոսել եմ: Իսկ Վանա լիճը խորհրդանշական է հայ ժողովրդի համար՝ չէ՞ որ այստեղ էր նրա օրրանը: Այդ հողերի տնտեսական նշանակությունը Թուրքիայի համար գրեթե հավասար է զերոյի: Հայերի պես հրաշալի հողագործները միայն կարող են այդ հողերը դարձնել իսկապես մշակության համար պիտանի:

գ) Ռիզե ծովափնյա փոքրիկ քաղաքը (15 հազար բնակիչ) իբրև տնտեսապես բարձիթողի արված ծովափնյա նեղ շերտ, Արևմտյան Հայաստանի համար բացառապես սիմվոլիկ նշանակություն կունենա, քանի որ այդ բնակատեղին բացարձակապես ոչնչով չի միանում թիկունքի հետ, չհաշված միակ շատ բանուկ խճուղին, որը գնում է հարավ, այսինքն՝ դեպի այն հողերը, որոնք կպատկանեին Թուրքիային: Հետագայում միայն, եթե բարձր լեռների միջով կառուցվեն ստորանցքեր դեպի երկրի խորքը տանող երկաթգծերի ու խճուղիների համար, և եթե ստեղծվեն նավահանգստային հարմարանքներ (իսկ այժմ դրանք դեռ չկան), նոր միայն Ռիզե քաղաքը նոր պետության համար կդառնա դարպաս դեպի աշխարհը:

դ) Մերձափնյա նեղ գոտին՝ նախկին ռուսական Հայաստանի Կարսի մարզի հետ միացնող տարածությունն անցնում է Էրզրումից հարավ-արևելք ընկնող տնտեսապես թույլ զարգացած և քիչ բնակեցված տեղերով:

ե) Անդրծովյան տարածքը Արևմտյան Հայաստանից Թուրքիային թողնելը ոչնչով չի փոխի ներկա դրությունը, քանի որ ինչպես այսօր, այնպես էլ հետագայում նա կկարողանա հարաբերություններ ունենալ մերձափնյա նավարկությամբ. չէ՞ որ այդտեղ չկան ճանապարհներ ու երկաթգծեր:

Ամփոփելով շարադրածս, կարող եմ հաստատել, որ մինչև 1914 թ. Թուրքիային պատկանած այդ հողերը (այսինքն՝ գագաթով դեպի ծովն ուղղված եռանկյունին) և Վանա լճից արևելք ընկած ուղղանկյունը, ներկայումս Թուրքիայի համար տնտեսական գրեթե ոչ մի արժեք չունեն: Մինչդեռ, 1920 թ. Հայաստանից վերցված հողերը թեև համեմատաբար ավելի բերքատու, այսօր (ինչպես սեփական աչքով տեսա և համոզվեցի), բոլորովին ամայի են ու ավեր:

Համաձայնելով Ձերդ Մեծությանը, ամբողջ մարդկության համար մեծագույն կշիռ ունեցող այս խնդիրը, հավատում եմ, որ դա բեկման պահ կդառնա հայ ժողովրդի պատմության համար:

Անկեղծորեն նվիրված Ձեզ՝

Բոգդան ԳԵՄԲԱՐՍԿԻ
Վարշավա, 1965 թ.,
փող. Ստոլեչնա 14, բն. 184:
Թարգմանեց՝
Հ. ՄՈՒՐԱԴՅԱՆԸ
1969 թ. օգոստոս

Մենք խաղաղ ենք, ինչպես մեր լեռները՝ ամպրոպից առաջ

ՎԵՐԵԼԱԿԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

Ե՞րբ է ստեղծվել առաջին վերելակը, ո՞վ է եղել նրա գյուտարարը: Այս հարցին վերջնական պատասխան տալ հնարավոր չէ: Չէ՞ որ ճոպանե վերելակներ կային դեռևս հին Հռոմում: Վերելակ է գտնվել Ներոնի պալատի պեղումների ժամանակ:

Հռոմի հրդեհից հետո (որն ըստ որոշ աղբյուրների հրկիզվեց հենց իր՝ կայսեր ձեռքով) Ներոնը 66 թվականին մի նոր պալատ կառուցեց «Ոսկյա տուն» անունով: Այդ պալատը վերելակ ուներ, որը բարձրանում էր 40 մետր, կանգ առնելով առանձին հարկերում: Միջոցներ էին ձեռք առնված նաև անվտանգության համար: Օրինակ՝ ներքևում, վերելակի հատակին, ինչպես նաև հորի վրա փռված էին հաստ, փափուկ բարձեր: Կասկածամիտ Ներոնը վախենում էր, որ վերելակն աշխատեցնող երեք ստրուկները կարող էին կտրել ճոպանը:

Ռուսաստանում վերելակներ կային դեռևս XVIII դարում, օրինակ՝ Ցարսկոյե պալատներում, Կուսկովայում Մոսկվայի մոտ: 1785 թվականին հռչակավոր մեխանիկ Ի. Կուլիբինը պատրաստել է պտուտակավոր վերելակ:

Էլեկտրականությամբ աշխատող առաջին վերելակը երևացել է 1880 թվականին: Դրա ստեղծողը եղել է Բեռլինի «Սիմենս» ֆիրման: Անընդհատ գործող բազմախուց վերելակը կոչվել է «պատերնոստեր», որը բառացի նշանակում է «հայր մեր»: Կաթոլիկներն աղոթելիս՝ աղոթքներում ու երկրպագություններում հաշվելու համար օգտվում էին համրիչներից, որոնց պարանների վրա շարված էին ապակյա, ոսկրյա, սաթե կամ փայտե գնդիկներ: Բազմախուց վերելակն արտաքինից այդպիսի հսկայական համրիչ էր հիշեցնում:

ԴԵՂԱՀԱԲԸ՝ ՓՈՐՁԱՆՔ

Համբավավոր բանկի մի աշխատակցուհի, որ նեղվում էր իր ավելորդ գիրությունից, որոշեց նիհարել: Նա ձեռք բերեց ամեն օր ու ամենուր գովազդվող ինչ-որ դեղահաբեր, կուլ տվեց դրանք, ինչպես հրահանգն էր պահանջում և սկսեց սպասել: Արդյունքները, ինչպես պնդում էր գովազդը, իսկապես չուշացան: Սակայն դրանք արտահայտվեցին ոչ թե քաշը պակասելու և բարետես մարմնի տեսքով:

Այդ կինը, որ երկար տարիներ բանկում հայտնի էր բյուրեղյա մաքրությամբ և ազնվությամբ, սկսեց դրամ գողանալ ավանդատուների հաշիվներից: Ըստ որում, նա գողանում էր առանց խորամանկ հնարքների: Պարզապես համակարգչային հաշիվներում նրանց անվան փոխարեն գրում էր իր անունը: Տիկինը շատ շուտ բռնվեց, և գողացել էր ընդամենը երեք հազար դոլար:

Դատարանում կինը խոստովանեց, որ գողանալու կիրքը նրան համակել է անսպասելի ու հանկարծ և դա առաջացել է այն բանից հետո, երբ կուլ է տվել այդքան տարփոռված դեղահաբերը:

Տիկնոջը դատապարտեցին մի քանի օրվա հարկադիր հանրօգուտ աշխատանքների, իսկ բանկի ծառայողուհին իր հերթին դատի տվեց դեղագործական ֆիրմային՝ իրեն կլեպտոմանիայով վարակելու համար:

ԴՈՒՆՀՈՒԱՆԻ ԳԱՆՁԸ

20-րդ դարի սկզբին գտնվեց հին բուդդայական քարանձավային բնակավայրերի, այսպես կոչված՝ Հազար Բուդդաների, պահեստը, որտեղ պահպանվել էին բուդդայական կարևորագույն գրքեր: Շնորհիվ այն բանի, որ 11-րդ դարի կեսերին դրա գտնվելու վայրի գաղտնիքը կորել էր, այդտեղ 8-ից ավելի դարերի ընթացքում անվթար պահպանվել էի 10 հազարից ավելի ձեռագիր, որոնց թվագրությունը վերաբերում է 5-րդ դարի սկզբից մինչև 10-րդ դարի վերջը: Այդ գրքերից մեկը թվագրված է 868 թվականով, այսինքն լույս է տեսել եվրոպական առաջին քսիլոգրաֆներից 5 դար առաջ. դա մինչև մեր օրերը պահպանված առաջին չինական գիրքն է, որ տպագրված է փայտե տախտակների վրա:

Գիտնականները լրջորեն զբաղվեցին Դունհուանի գանձի ուսումնասիրությամբ և գտան, որ ամենից հետաքրքրականն է «Ալմաստե սուտրան»՝ հնդկական մի աշխատություն, որը չինարեն է թարգմանվել 9-րդ դարում: Այդ թղթափաթեթը բաղկացած է միմյանց հետ սոսնձված 6 թերթ տեքստից և մեկ թերթի վրա Բուդդայի նստած դիրքով պատկերից: Վերջում գրված է «թղթափաթեթը գրել և ծաղկել է 868 թվականին վարպետ Վան Ջին՝ «անվճար՝ հանուն հանգուցյալ ծնողների հիշատակի հավերժացման»: Թղթափաթեթի արժեքը ոչ թե նրա բովանդակության մեջ է, թեև «ալմաստե սուտրան» հանդիպում է ավելի վաղ ընդօրինակություններում ևս (նույն սենյակում գտնվեցին տասնյակ ավելի լավ նկարներ), սակայն նշված օրինակը աշխարհում առաջին տպագիր գիրքն է:

Վան Ջին վարպետը, որի մասին այլևս ոչինչ հայտնի չէ, փայտե 6 տախտակների վրա քանդակեց հիերոգլիֆների հայելային արտացոլումը և տախտակներին ներկ քսելով դրանք ծածկեց թղթի թերթով: Այդ տեղի ունեցավ 868 թվականին: Գուտենբերգի առաջին տպագիր գրքից 600 տարի առաջ:

Միթե՞...

Վերջին տասնամյակում աշխարհի շատ տարածքներում հայտնաբերված ժայռապատկերների ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ մեր հեռավոր նախնիները քարանձավների պատերին, ժայռաբեկորների վրա մեզ ժառանգած պատկերների մեջ հաճախ են անդրադարձել «տիեզերական» թեմաներին: Այդ պատկերներում շատ են էակներ, որոնք թեև մարդկային ուրվագծեր ունեն, բայց ոչ միայն տարբերվում են մարմինների կառուցվածքով ու վերջույթներով, այլև նկարված են այնպիսի պլաստիկայով, որ ասես նրանք երկրի վրա ոչ թե քայլում են, այլ թռչում, թռչկոտում են: Ժայռապատկերներ ուսումնասիրող գիտնականների զգալի մասն այն կարծիքին է, որ մեր հեռավոր նախնիները այդ պատկերներում վերարտադրել են իրենց հանդիպումները այլ մոլորակներից մեզ այցելած բանական էակներին: Եթե դա այդպես է, ուրեմն Հայաստանի տարածքն էլ հետաքրքրության ու ուսումնասիրման վայր է հեռավոր գալակտիկաների բնակիչների համար:

Իմ բարևները հաղորդեք Ձեր դուստր Արևիկին և ասացեք նրան, որ ես շատ ուրախ եմ, որ նա սովորում է լեհերեն լեզուն: Լեհական կուլտուրան շատ հարուստ և յուրահատուկ է, չնայած բավականին հեռու է ռուսաց լեզվից, ռուսերենին տիրապետելով, նա առանց որևէ դժվարության, կարող է տիրապետել լեհերենի քերականությանը:

Ինչ վերաբերում է լուսանկարին, ապա ես մեծ ուրախությամբ Ձեզ կուղարկեմ շատ հաջող մի լուսանկար, իմ հյուր Գևորգ Էմինի հետ, որ նկարվեցինք իմ տանը և իմացա, որ իմ թարգմանությունները կատարում է հենց նրա քույրը՝ Հեղինե Մուրադյանը:

Բայց ես շատ կուզենայի, որ այդ լուսանկարը տպվեր որևէ գրական հանդեսում՝ ասենք հետևյալ մակագրությամբ. «Հայտնի հայ բանաստեղծ Գ. Էմինը հյուր է լեհ լրագրող Բոգդան Գեմբարսկու հարկի տակ: Ես կարծում եմ, որ այդ մեծ բավականություն կպատճառի իմ շատ հայ բարեկամներին»:

Հեղինե ՄՈՒՐԱԴՅԱՆԻՆ հղած Բոգդան Գեմբարսկու նամակից

ՀԱՅԵՐԻ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ 85 ՏԱՐԻՆ

Մ Ր Ց Ո Ւ Յ Թ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱՆ ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒՄ Է ՄՐՑՈՒՅԹ՝ 1915—1923 ԹԹ. ՀԱՅԵՐԻ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԳԻՏԱՀԱՆՐԱՄԱՏՉԵԼԻ ԳՐՔՈՒՅԿԻ ՀԱՄԱՐ

Գրքույկում տեղ են գտնելու հիմնականում ներքոհիշյալ հարցերը՝

1. ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՐԵՎՈՒՅԹԻ ԲՆՈՐՈՇՈՒՄԸ
2. ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
   - ա. պատմությունը
     - — պատճառները, նպաստող գործոնները, մեծ տերությունների դերը
     - — Հայերի հակազդեցությունը ցեղասպանությանը
   - բ. հետևանքները
     - — սոցիալ-հոգեբանական
     - — պետությունների, միջազգային կազմակերպությունների դիրքորոշումը ցեղասպանության հանդեպ
     - — պատմագրությունը
     - — ցեղասպանության ազդեցությունն ու դերը հայ քաղաքական մտքի, գաղափարախոսության վրա
     - — Թուրքիայի թուրքերի վերաբերմունքը
   - գ. հայոց ցեղասպանությունը 20-րդ դարի ցեղասպանությունների շարքում
3. ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ
4. ՀԱՆՁՆԱՐԱՐՎՈՂ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

Աշխատանքը պետք է չգերազանցի երեք մամուլը, շարադրված լինի պարզ և լայն զանգվածներին մատչելի լեզվով ու ոճով, ունենա գիտական պատշաճ մակարդակ՝ հիմնված միջազգային աղբյուրների ու գիտական վերջին ուսումնասիրությունների վրա:

Աշխատանքի գիտական բնույթը չպետք է արտացոլվի լեզվի վրա, շարադրանքը պետք է պարզ լինի, մատչելի դպրոցական բարձր տարիքի սովորողներին, ուսանողությանը և առհասարակ ընթերցողների լայն շրջանակին:

Մրցույթին մասնակցել ցանկացողները կարող են գրավոր հայտ ներկայացնել իրենց մասնակցության մասին՝ նշելով իրենց աշխատանքի վայրը, հասցեն և հեռախոսների համարները:

Հինգ լավագույն տարբերակների հեղինակները կստանան դրամական պարգևներ՝ 700, 500 և 250 դոլարի չափով:

Աշխատանքներն ընդունվում են հայերեն, անգլերեն, ռուսերեն կամ ֆրանսերեն լեզուներով, մեքենագիր, երկու օրինակով, մինչև 1999 թ. դեկտեմբերի 31-ը՝ հետևյալ հասցեով՝

Երևան—19, Բաղրամյան 24, Հայոց ցեղասպանության 85-ամյակին նվիրված միջոցառումների կազմակերպման հանձնաժողով:

Մանրամասների և հարցերի համար դիմել՝ 39-09-81 և 22-85-51 հեռախոսահամարներով:

«Գ Ի Տ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն»

Գլխավոր խմբագիր՝ Վլադիմիր ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

Երևան—19, Մարշալ Բաղրամյան 24 գ. Հեռախոս՝ 56-80-14:

«Տիգրան Մեծ» ՓԲԸ հրատարակչություն: Դասիչ՝ 69268, գրանցման վկայական՝ 448: Ստորագրված է տպագրության՝ 26.05.99 թ. (3434—3465):

«ГИТУТЮН» («Наука») — газета НАН РА